

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

VII. KÖTET. VI. SZÁM. 1879.

RANKAVIS KLEON

ÚJ GÖRÖG DRÁMÁJA.

TÉLFY IVÁN

I. TAGTÓL.

Ára 30 kr.

BUDAPEST, 1879.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Elő kötet. 1867—1869.

I. Solon adótványéről. Télyf Ivántól. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvkönyvhöz. Télyf Ivántól. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. 10 kr. — V. T. dománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. Vámbéry Armintól. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59.—2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuel től. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Herik l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télyf Iván lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antall. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szó tárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növénytani névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. Gr. Kuun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A deftérekéről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Csérei János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imre t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vádnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. Finaly Henrik l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetről, tekintettel a magyar ösköltészetre. Barpa Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignác től. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól. 51 l. 20 kr.

RANKAVIS KLEON

UJ GÖRÖG DRÁMÁJA.

TÉLFY IVÁN

I. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1879.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1879. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Rankavis Kleon ujjörög drámája.

(Olvastatott a m. t. Akadémia 1878. június 3-án tartott ülésében.)

Tavaly megjelent Athénben, görög nyelven, egy dráma költemény, mely nemcsak Görögországban, hanem másutt is hol görög irodalmi termékeket olvasnak, nagy feltűnés okozója lön.

A költemény czíme: »*Julián a hitszakadár*« (*Ἰουλιανὸς ὁ Παραιβάτης*.) Szerzője pedig Rankavis Kleon, Görögország főkonzula Bukarestben, a ki az egész művelt világtól tisztel Rankavis Sándornak, a híres régésznek, költőnek, állam férfinak, tanárnak és diplomatának a fia.

Az előbbi években irt egy értekezést a homéri korszak magánéletéről s több lyrai költeményt, melyek eredetiségök által tündökölnék. Ezek közül nyolcz találtatik a Terpharikis által kiadott ujjörög Parnassusban. *Πάροισσος ἢ ἀπάνθισμα τῶν ἐκλεκτοτέρων τεμαχίων τῆς νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως* (Athén, 1868.)

Drámai költeményének előszavában elmondja, hogy az Ó-szövetségben foglalt dolgokat zsidó-mythusoknak tartja melyek keletkezésök korának allegorikai alakban nyilvánvaló nézeteit s tévelyeit mutatják.

Gyermekkorában e mythusok tartalmát valóságnak tartá Rankavis Kleon; de lassankint kételkedni kezdett. Nyugtalanlanságába könyvek halmazához fordult. Tanulta a csillagászatot, földtant, physikát, palaeontológiát, összehasonlító boncztant, a fölfedezések és vallások történetét, a bölcsészett. Így szétosztalak egymásután kételyei, s az eszményi szép,

az általános jó, az igazság bájolák el gyászoló szemeit. *Τὸ ἰδανικὸν záλλος, τὸ ἀπολύθως ἀγαθὸν, ἡ ἀλήθεια ἐμάγειραν τοὺς πενθούοντας ἡμῶν ὀφθαλμούςς.* Ezekben látta pedig az istenség nyilvánulásait. S buslakodó szívvel sajnálta a gyermekeket, hogy vallási mythusokat kell tanulniok, melyektől oly nehezen szabadulnak meg, felnőtt korukban is. Ha e mythusok helyett a különféle tudományok által fölfedezett igazságokkal ismerkednének meg; ha arra taníttatnának, hogy létezik valamely örök, véghetetlen, igazságos, igaz, szép, mindenható erő, mely a mindenség oka s tőlünk isteni sajátosságainak utánzását követeli; akkor, mondja Rankavis Kleon, magasabban állna a tudomány, a haladás. Az ó eszményi társadalmában mindenütt egyetértés, tanulás, jólét uralkodnék. Ez volna szerinte az emberiség haladása.

Hogy eszméit alakba öntse, Julián császár nagyszerű személyét választotta drámájának hőseül, a ki hasonlókról ábrándozék.

A dráma öt részből áll.

Engedje meg a t. Akadémia, hogy azt ismertessem.

ELSŐ RÉSZ.

A szinpad Konstantin piaczat ábrázolja Konstantinápolyban; a háttérben a piaczat környező oszlopcsarnok terjed el. Az oszlopok között szobrok látszanak. A közepén szökőkút, melynek főalakja Krisztus, mellékalakja Dániel próféta az oroslánokkal. Jobbról áll egy obelisk. Még távolabb látszanak kertek, templomok, nyaralók és a Bosporus.

A piaczon vannak polgárok, nők, orthodox, arián, donatista papok és sok más ember.

A polgárok panaszkodnak: Isten elhagyott minket bűneink miatt. Itthon lihetetlen romlottság, jogtalankodás, zsarnokság. A birodalmou kívül háboru, csapás csapásra Ázsia, a császárság jobb karja, el van vágva. A saracénok elpusztíták Arábia és Egyiptom nagy részét. A hadsereg pedig eszik és iszik s együtt rabol az ellenséggel. A tisztek még rosszabbak. Palotákban laknak, nőktől környezetetve s jaj annak, a ki elrejtí elölök a kinceit. Nincs többé erős kar, mely a szótvált tagokat összetartsa. Mindenütt gyilkosság, vérontás, siralom, hanyatlás. S bármerre tekintesz, kémeket látsz, kiket az udvaroncok jól fizetnek. Ezek mindennek az okai. Az udvar a mi bajaink forrása. A hivatalnokok, inasok, szakácsok, lovászok ezrei henyélnek s dőzsölnek, de ki is szívják az utolsó vércsöppet a birodalom ereiből. S mik voltak előbb? Elvetemültek s tolvajok, kik az udvaroncoktól drága pénzen vették meg állásaikat. S most százszorta többet rabolnak; az árvákat megfosztják száraz kenyerektől, s az özvegyek rongyait elárverezik. A császár pedig mindezt látja és tíri. Papok

és szerzetesek körében vallási kérdésekkel bajlódik, megfélekezvén a szerencsétlenek millióiról, kiket Isten reábizott. S helyette az eunuchok s hízeltgők uralkodnak, élőkön az átkozott Eusebiussal, e megtestesült sátánnal.

Egy aggastyán hozzájok lép s így szól:

Gyermekeim, ti megfélekeztek arról, hogy ma a kövek is hallanak. Vagy talán idő előtt vágytok a paradicsom boldogsága után? Hagyjatok föl e beszédekkel. Napjainkban az egyedüli biztosság a hallgatás.

Egy polgár: A halál hallgatása. A csapások minden neme összezúzott minket. Élet ez? A kereskedés pang, a szántóföldek elpusztultak s napról napra várjuk a világ végét. De mi magunk vagyunk szenvedéseink okai, mivel zúgolódás nélkül tűrjük.

Aggastyán: Voltak már ilyen idők, midőn elveszettnek látszott a birodalom. De Konstantin császár talált egy óvszert. Megváltoztatta a vallást; trónra ültette a keresztyénséget; s a birodalom újra fölvirágozott; de halála után föltűnt az új hit tehetetlensége s valódi természete. Testvér gyilkolta a testvért s az új hit különféle felekezetei mint a legdühösebb ellenségek marcangolták egymást. S ez idézi elő romlásunkat. A számos hitfelekezet mindegyike saját fogalma szerint magyarázta a megmagyarázhatatlant, s a legborzasztóbb büntetésre méltóknak kiáltotta ki a másvéleményűeket. Az emberek, a papok vérszomjazó vadállatokká változtak át. Akkor kezdődtek egyrészt az öldöklések és üldözések, másrészt a zsinatok. Mindennap más hitágazatokat kovácsoltak s az előbbieket kiátkozták. A kiket ma fölakasztottak, holnap szentekké nyilvánították. A harmincz utolsó év alatt több keresztyén öletett meg egymás által, mint azoknak a száma, kiket a bálványimádók végeztek ki. S mind ennek az okai a tudatlan, babonás papok. Mint farkasok csordái megrohanják az embereket, hogy felekezetökre térítsék. Erővel megkeresztelik az öregeket, asszonyokat, csecsemőket, s megölik az ellenszegülőket.

Az asszonyok szidják e beszédeért az aggastyánt, keresztet vetnek magokra s távoznak; őket követi a többi nép is.

Az aggastyán látván, hogy a népen keresztül papok törnek utat magoknak a piac felé, visszavonul egy szobor mögé.

Megjelen négy orthodox pap s egymást fölváltva szól a néphez: Istentelen emberek csinálnak meg titeket. Reszkessetek a pokol tüzétől, melyben a hitszakadárok örökre égni fognak. Az igazság mellettünk van. Mi vagyunk az igazhitű egyház. Mi kaptuk az apostoloktól és prófétáktól az Isten ígését. Csak semmirevaló emberek merik Krisztus istenségét tagadni, s azt mondani, hogy volt idő, mikor ő még nem létezett; hogy ő csak kölcsönzött főnyenyel ragyog; hogy ő csak látható visszatükrözése a láthatatlan tökélynek.

Most három arianus pap szólítja meg a népet. Kerüljétek az ámitást, a szakadást; ne hallgassatok a kuruzslókra. Azt mondják, mi megtámadjuk Krisztus istenségét; de ők magának az Istennek istenségét támadják meg. Ha a fiú egyenlő az atyával, akkor ez megszűnik egyedüli Isten lenni s így polytheisták vagyunk.

Orthodox papok: Nekünk van igazunk.

Arianus papok: Egyedül mi hirdetjük az igazságot.

Kölcsönös szemrehányásaik után donatista papok jönnek s fölváltva így szólnak: Keresztyének! ezek mindannyian csalók. Európa összes papjai s püspökei bitorlók. Az igazság csak Afrikának egyik zugában találtatik, nálunk a donatistáknál. Mi őriztük meg tisztán a hitet és hagyományt. Jöjjetek hozzáuk, a kik üdvözülni kívántok; másképp rettegjétek a sátán körmeitől.

Orthodox és arianus papok: Kerüljétek a korbácsolni valókat, a sirrablókat. Gonosz tetteiktől visszaborzad a világ. Sajját felekezetök tizennyolcz pártra szakadt.

Donatista pap: A tiétek pedig háromszázra.

Orthodox pap: Hazudnak. Kerüljétek, mint a döghalált.

Donatista papok: Éljen a hit! Téged Isten dicsérünk.

Ζῆτω ἡ πίστις! Δίξα σου Θεοῦ

Erre karddal és bottal támadják meg a többi papokat, a kik rémülten megfutnak. Némelyek közülök sebesülten összerogynak. Nagy zaj és zavar.

Midőn mindannyian eltávoztak, előlép ismét az aggastyán s így szól: Íme, ez a vallás, mely egyetértésre és sze-

retetre tanít! Ez az a gyógyszer, mely a romlásnak indult világot megmentse!

Ἴδου ἡ θρησκεία ἢ διδάσκουσα τὴν δμόνοιαν καὶ ἀγάπην! . . . Ἴδου τὸ φάρμακον, τὸ ἐκλεχθὲν, ἵνα σώσῃ τὸν φθειρόμενον κόσμον!

Midón így töprenkedik, megszólítja őt Theognis, egy athéni ifjú:

Atyám! Még nincs talán mindennek vége. Én ismerek egy elemet, mely a birodalom ereibe üttetvén, föltámaszthatná s azt eszközölhetné, mit a keresztyénség siker nélkül kísérelt meg.

Ἰάτιρ! τὸ πᾶν οὐκ ἀπώλετο ἴσως. Ἐγὼ γνωρίζω στοιχεῖον, ὅπερ, χεόμενον εἰς τὰς φλέβας τοῦ Κράτους ἠδύνατο ἀληθῶς ζωογονῆσαι αὐτὸ καὶ ποιῆσαι ὅ τι ἐδοξίμασε καὶ οὐ κατώρθωσεν ὁ χριστιανισμός.

Ez az elem, folytatja, a hellenismus. Abban rejlenek a halhatatlanság csalhatatlan csirái: a hazafiság, a lángész.

Τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἐστὶν ὁ Ἑλληνισμός! Ἐν αὐτῷ ἐπάρχοσιν ἀθανασίας ἀλάνθαστα σπέρματα, ὁ πατριωτισμός καὶ ἡ μεγαλοφυΐα.

Tekints Hellasra! Elmultak ugyan dicső napjai; de a föld, mely a hajdani hősököt táplálta, él még. S a meddig anyák vannak, gyermekek is születnek. A hamu alól új lét kezd már csirázni. Athénben virágoznak a bölcsészeti iskolák. Hellas mozog s előbb-utóbb föltámad, mialatt Róma mindinkább hanyatlik. Ha találkoznék valamely nagy lángész, hogy e két ellentétes elemet, a rómaiságot és hellenismust, mint a testet a lélekkel, az anyagot a szellemmel, egybeköthetné, akkor meg lehetne menteni e nagy birodalmat.

Ezalatt a nép lassankint gyülekezik az aggastyán és Theognis köré.

Theognis folytatja: Julián herczeg neve híres már Athénben s másutt. Testtel lélekkel görög lévén, homlokán viseli a lángész jellegét. Életét a bölcsészek iskoláiban tölti s a kik hallják, bámulják roppant eszét. Ezeren és ezeren csődülnek oda a föld minden tájáról, hogy őt ismerjék. A régi vallás hivei új reményekre lángolnak föl, azt gondolva, hogy ő állí-

tandja vissza az Olympust s nagy görög birodalmat alapítand Keleten.

Aggastyán: Julián az egyedüli utódja Konstantinnak s a trón örököse. Nagyon feltűnő dolog tehát, hogy még él. Összes rokonai már s tavaly a fivére is örök nyugalomra küldettek s bizonyosan az ő órája is közelg, főleg ha oly tulajdonságokkal van fölruházva, melyek napjainkban annyira veszélyesek.

A nép közül előlép kísérelővel A lysis Pál, a kém, s elfogatja az aggastyánt.

A nép keresztet vet magára s elszéled. —

Eddig prózában beszéltek a szereplők.

Innen kezdve a költemény hat lábú jambusokban van írva, melyek azonban nem a hangmenyiség, hanem a hangsúly szerint méretnek.

A jelenet változik. Eusébia császárné a trónon ül, termében. Előtte állnak udvarhölgyek, főrangú urak, eunuchok. Nagy sietséggel jön be Kassiope, a császárné komornája, háromszor mélyen meghajtja magát s a császárné kérdésére súg valamit a fülébe. Erre a császárné elbocsátja a többieket s egyedül maradván Kassiopéval, mondja: Végre egy havi türelmetlen vágyaim után, boldog órát küld az Isten. De hol van ő? hol késik?

Kassiope: Ó nyomban itt lesz; háromszor fog kopogni azon az ismeretes ajtócskán.

A császárné bizalmasan beszél Kassiopéval, ki gyermek-sége óta Thessalonikában játszótársa volt, s ki egyedül ismeri urnője szívének titkait. Eusebia utálja az udvart, mely teli van alakoskodó hizelgőkkel, ocsmány emberekkel.

Midőn Konstantius nőül vette, két árva hercegfiút talált az udvarnál, Gallust és Juliánt, kik ott a legdurvább bánásmódban részesültek. Ő könyörült rajtuk s csak nekik élt. De Gallus gondtalan, könnyelmű, állhatatlan volt; ellenben Julián komolyan bölcsészeti tanulmányokra adta magát s gondolatait, nézeteit mindig a császárnéval közölte; s ez nemcsak tisztelettel viseltették az ő lángesze, nemes lelke iránt, hanem lassankint érezni kezdé, hogy anyai szeretete szívét támadja meg, mert az szerelemmé változott át. — Mi-

után Gallust az udvaroncok megölték, Eusebia megmentendő Juliánt, alattomban Athénbe küldte, hogy ott biztonságban maradjon. De most az nyugtalanítja szívét, hogy nem láthatja, hogy nem tudja, mikép folynak dolgai. —

Három kopogás hallatszik a kis ajtón; Kassiope sietve bebocsátja Majúmast, az eunuchot, kit a császárné Athénbe küldött vala, hogy hírt hozzon Juliánról.

Majúmas, a mint elbeszéli, Athénben mindenütt fehér, nagy, esztelen palotákat, az utcákon több szobrot, mint embert látott, melyek, mert bálványszobrok, haraggal töltik el a keresztyéneket s ideje volna már oda is bakót küldeni, hogy zúzza össze ezeket az istentelen köveket. Az emberek ott ölnyi hosszú szakállt s lábíg érő köpenyt viselnek, hallgatag járkálnak ide s tova, mintha a természet legmélyebb titkainak megoldásán töpreknednének.

S az én díszes ruháimat közönnyel nézték azok a nevetlen barmok.

*Καὶ τὰ ἐνδύματά μου ταῦτα τὰ κομψὰ
Τ' ἀπαύδευτα ἐκείνα κτήνη ἔβλεπον
Μετ' ἀδιαφορίας.*

Azután az Akropolisról is cseveg valamit; de a császárné félbeszakítja s kérdezi, nem látta-e a hercezet? Igen, válaszol szokott szóbőségével, Majúmas. Megtaláltam őt bölcs emberek társaságában. Mindannyian el voltak ragadtatva beszédei által. Azt mondták, ő fogja Hellast régi dicsőségére fölemelni. A nők is mind belebolondultak. S egyikök meg is sebesítette az ő szívét. Atyját Lysicratesnek hívják, a ki dús-gazdag előkelő ur Athénben. De szép is ám a leány.

Eusebia : Hát szebb talán, mint én?

Majúmas : Azt nem mondom. Császárné csak egy van.

Eusebia : Takarodjál szemeim elől, gonosz áruló!

Majúmas háromszor leborul s remegve távozik.

— Mit vétett a szegény? kérdezi Kassiope.

Eusebia : Könyörtelenül törte meg szívemet, midőn oly hidegen mondá, hogy Julián mást szeret, mást imád. Bárha széttéphetném az egész emberiséget, hogy véréneket tavában

úszva, lehűtsem a borzasztó lángot, mely egész valómat emészti.
 — Te nem tudod, hány vihart rejt magában a szerető szív.
 — Tudod, mi a féltékenység? Ez a könyörtelen betegség szertesztét rongyokra tépi lelkeinket, vérünkéből táplálkozik, mindenha nyughatatlanul új kínokat talál, mihelyt a régivel nem gondolunk, mindenből fájdalmat farag, mindent, mi érzeményeinkben kedves, összegyűjt s kegyetlenül benső valónkban összezúz.

Ἐννοεῖς

Τί ἔστιν ἡ ζηλεία; τὴν γαργέδαιναν
 Τὴν ἄσπλαγχρον γνωρίζεις, τὴν σπαράσσουσαν
 Κ' εἰς ῥάκη διασπῶσαν τὴν ψυχὴν ἡμῶν,
 Τὴν τροφεμένην ἐκ τοῦ αἵματος ἡμῶν,
 Καὶ ἀκαμάτως ἐφρευρίσκουσαν αἰεὶ
 Βασάνους νέας, αἶμα συνεθίσωμεν
 Τὰς παλαιάς, τὴν πάντα μεταβάλλουσαν
 Εἰς ὄργανα ὀδύνης, τὴν ἀθροίζουσαν
 Ἡμῶν τὰ φίλα πάντα συνασθήματα,
 Κ' ἐντὸς ἡμῶν βαρβάρως καταθραύουσαν;

És nem tudod, hogy a szelid, jámborszivű, derék, fokoukint vérszomjazó, embertelen vadállattá is változik, lihegve gyilkolás, ölés, halál után?

Ὅκ ἐννοεῖς πῶς πρῶτος, ἥπιος, καλὸς
 Συνήθως ὢν τις, βαθυμηδὸν ἀλλάσσειται
 Εἰς θῆρα αἰμοβόρον, καὶ ἀπάνθρωπον,
 Διψῶντα φόβους καὶ θανάτους καὶ σαγᾶς;

Egyetlen egy vágó ég most bennem, folytatja Eusebia; Julián szerelmét eloltani. Ezért azonnal vis-zahivatom Görögországból. Épen most van a császár fogadási órája s a tanács egybegyűl. —

A következő jelenetben látjuk a tróntermet. Közepén drágakövekkel kirakott nagy aranykereszt függ a mennyezetről. Háttérben van a trón s előtte két aranyoroszlán. Jobbról bejön a császár kísérete: apródok, a tábornagy (πρωτοστράτωρ) kihúzott karddal, Eusebius, a főudvarmester (μέγας δομέστιχος), Salustius, a palota kormányzója (ὑπαρχος τῆς ἀλλῆς), a főruhatárnok (πρωτοβεστιάριος), a nagyherczeg (μέγας

δοῦξ, második rang a császár után), a főlevéltárnok (μέγας προμικτήριος), a főhadvezér (μέγας στρατοπεδάρχης), a palota gondno (χορκα οπαλάτης), a rpecsétő (παρικοιμώμενος τῆς σφενδόνης), a legfelsőbb bíró (μέγας παπίας), a szövetséges hadak vezére (μέγας ἑταιριάρχης), az első titkár (πρωτοσηκρήτης), a titkos tanácsos (μυστικός), Valens, az arianusok püspöke, arianus papok, hírnökök.

Konstantius, a császár, a trónra lép. Mellette Eusebius, a főudvarmester áll meg. Valens, a püspök, a színpad jobb oldalán ül le; a többiek háta mögött állnak. Szemközt vannak a hírnökök.

Ez utóbbiak kiáltanak: Számos jó évekre nyujtsa ki az Isten igazságos uralkodását.

A többiek ezt ismétlik.

A főruhatárnok hívására bejönnek a másodrendű méltóságok: a hajóhad főnöke (μέγας δρουγγάριος τοῦ στόλου), az udvar nevelési főnöke (τάτας τῆς ἀλλῆς), a főbiztos (μέγας τζασόσιος), a főpénztárnok (κοιαίστωρ), a sólymok főmestere (πρωτοιερακάριος), a hadbíró (κριτής τοῦ φωσσάτου), a lovaság vezére (πρωγαλλάγάτωρ), kik a trón előtt mélyen meghajtván magokat, a többiek mögé vonulnak.

Utánok bejönnek az alsóbb rangú udvari hivatalnokok. Ezek között Alysis Pál, a főkém, és társai; azután Majúmas s más eunuchok, borbélyok, lovászok, szakácsok stb., kik szintén földig borulván a trón előtt, a többiek mögött állnak meg.

Balról bejön Eusebia császárné apródok, udvarhölgyek s Kassiope kíséretében; a trónra lép s megáll Konstantius mellett. Kisérete a hírnökök háta mögött foglal állást.

A császár örömét fejezi ki, hogy Pál patriarcha helyett, kinek a népben nagy pártja volt, Valens arianus püspök tanácsára Macedonius jutott a patriarcha trónjára. De hallom, folytatja, hogy Pál elfogatásakor néhányan megölettek.

Salustius, a palota kormányzója, közbeszól: Háromezer ártatlan embert öltek meg!

Erre szükség volt, mondja Valens, nehogy a nép föllázadjon. Az előlbi patriarchát pedig a praetor saját kezével fojtotta meg.

A sokaság visszaborzad, de a császár helyesli a dolgot; s azután kérli: mennyire haladt az ariánusi hit a tartományokban?

Valens azt válaszolja, hogy miglen Athanasius, az alexandriai püspök életben marad, semmit sem használnak a császár rendeletei. Azért meg kell öletni ezt az embert is.

Konstantius: Legyen. De ha Alexandriát ez által baj éri, azt nagyon fogom fájlalni; mert az koronámnak valóságos gyémántja.

Salustius: Ne engedd meg óh császár, ezt az embertelenséget. Nincs jogunk, hogy üldözések s gyilkolások által adjunk hitoktatást a legszánandóbb sokaságnak.

*Ἀλλ' οὐδ' ἡμῖν ἐδόθη τὸ δικαίωμα
διὰ σφαγῶν διδάσκειν καὶ καταδρομῶν
κατήχησιν τὰ πλήθη τὰ τρισάθλια.*

Üdvözítünk szeretetet s egyetértést jött hirdetni a földre. Mi pedig csupa véres áldozatokat hozunk neki. Szived, óh császár, jó és istenfélő; de vak tanácsosaid megvakítanak téged is. Tagadd meg ezeknek borzasztó tervétől jóváhagyásodat

A császár sajnálkozik ugyan e vérontásokon; de nagyobbra hecsüli a közjót.

Azután kérdezősködik az ellenségek állásáról.

Az udvaroncok válaszai szerint Sapor, a perzsák fejdelme, visszavonult a birodalom keleti részéről, mert fél a nagy császártól. Észak felé is tiszta a határ. A Rajnánál is megverettek a gallusok; s kár, hogy Sylvanus még mindig ott tartja központositva a nagy hadsereget, mert azt mondják, hogy nagyravágyó tervei vannak.

A császár hisz a rágalomnak s parancsot ad Sylvanus visszahívására.

Ekkor fölkiált *Salustius*: Mindannyian hazudnak. Téged elaltatnak; holott az egész birodalom romlásnak indul. A perzsák már elragadták Mesopotamiát; az arabok pusztítják Egyiptomot.

Az udvaroncok tagadják ezt, mire a császár parancsot ad, hogy dobják börtönbe *Salustius*t. De e közben jönnek a

birodalom különféle tájairól egymásután hirnökök, kik mindannyian megerősítik Salustius állításait.

A császár bocsánatot kér Salustiustól, kit már az örök körülvettek vala.

Salustius azt tanácsolja a császárnak, hogy maga álljon Ázsiában a hadsereg élére s máshová is hű hadvezéreket küldjön a külmegettámadások ellen.

Eusebia császárnő egyetért Salustiussal. Hogy a dolgok ennyire jutottak, így szól férjéhez, ennek a főoka az, mivel egészen elhanyagoltad a közügyeket. Máshová pedig olyan hadvezért küldj, ki méltó képviselőd s trónod részese legyen, hogy bíborodnak egész fényét visszasugároztassa. Van egy virágzó ifjuságú ártatlan rokonod, a ki a földnek ismeretlen zugában száműzve keserg. Hívd el őt; ruházd föl bíboroddal; fogadd segédtársul. Ő a birodalomért s a te dicsőségért fog harcolni s a te érdeked az övé is lesz. Igen; szánakozzál Juliánon, a ki oly régóta jogtalanul szenved.

A császár semmit sem akar erről hallani, mert veszélyesnek tartja magára nézve Juliánt.

— Nem Julián, válaszol a császárné, hanem a perzsák fenyegetik s ingatják meg trónodat. Ő egészen a régiek tanulmányába merülvén, nem törődik a földi kitüntetésekkel. De ha meghívod, teljesíteni fogja kötelvényét. S ha sikert aratand, tiéd lesz az egész dicsőség; ha pedig legyőzetik, nyugodt lesz a lelkiismeretünk.

A császár fél a kigyótól, melyet kebelén ápolna. De tudni akarja a többi jelenlevők véleményét is.

Salustiust kivéve, mindannyian feleslegesnek, sőt veszélyesnek tartják, hogy Julián ilyen hatalommal rubáztassék föl

A császár gúnyosan hahotáz. A mint látom, így szól, ti azt gondoljátok, hogy én a minden oldalról fenyegető veszélyt, a ti nyomorult gondatlanságtok gyümölcsét, segítségtek által rögtön aranykorrá varázslom át. Ti a mostani gyalázat tartama után sovárogtok, nehogy fájdalomtalan álmotokat valami megzavarja. De csalatkoztok. Most az egyszer nem hallgatok férfiatlan tanácsotokra. Nem a mi legjobb, hanem a mi legrosszabb, az nektek mindig kedves. Tisztán látok már most. A

trónörököst szüntelenül rágalmazván, végre száműztétek Byzantiumból. Bosszuságtokra tehát vissza fogom hívni a hercezet.

Igen, mondja a császárné, cselekedjél így. Az ég meg fogja jutalmazni nemes, bölcs tettetted.

Bizonyosat még nem ígérek, válaszol a császár. Ha valamely határozat megérlel bennem, újra összehívlak titeket. Most nyugalomra van szükségem.

Mindnyájan elvonulnak, csak Eusebius, a főudvarmester, marad a színpadon s hosszú monologban okoskodik, miként ámíthatná el a császárt. Ezt csak gonoszság által lehet elérni. »A gonoszok uralkodnak mindenütt a földön. Az isteni törvények közt legbölcsebb ez. Mindannyi közt pedig én leggonoszabb vagyok. Tehát fölöttük én uralkodom.«

*Οἱ πονηροὶ κρατοῦσι πανταχοῦ τῆς γῆς,
τῶν θεῶν νόμων οὗτος ὁ σοφώτατος,
Ἐγὼ πλὴν πάντων πονηρότερος εἰμὶ,
Ἐγὼ λοιπὸν καὶ πάντων ὁ κυρίαρχος.*

Az udvaroncok különféle oldalról alattomban jönnek s remegve környezik Eusebiust. Mindenféle tervet javasolnak, hogy hiúsíttassék meg Julián visszahivatása, kit ők száműztek vala. Végre abban állapodnak meg, hogy a papokat kell ellene fölszítani, mert többre becsüli a bölcsészetet a vallásnál.

Eusebius gúnyosan csodálja eszöket s azt mondja nekik: ti megfélekeztek arról, hogy nekem van legtöbb befolyásom a császárra. Bizzátok ezt reám. Majd elvégzek én mindent. S mély bókjaik között elvonul.

A következő jelenetben látjuk a császárt, ki szobájában asztalára támaszkodik s a birodalom sorsa fölött bánul, melyet gonosz tanácsosai idéztek elő. Egy reménye van még a birodalom megmentésére, ha Juliánt segéd társul fogadja.

Ekkor belép Eusebius, a főudvarmester, s kikel Salustius ellen és büntetését kéri a császártól.

Ha téged gyűlöl Salustius, válaszol a császár, jól teszi »Természeténél fogva megveti a gonoszságot az ártatlan erény.«

*φύσει ἀποστρέφεται
τὴν πονηρίαν ἢ ἀθώα ἀρετή.*

De Eusebius fenyegetőzik, hogy fölfedezendi mind ama gyilkosságokat, melyek a császár parancsára vitettek véghez a császári családban.

A császár megijed s igéri, hogy nem hivandja vissza Juliánt; sőt Eusebius sürgetése folytán Salustius halálítéletét is aláírja.

Erre összehíván a nagy tanácsgyűlést, melyre a császárné is megjelent, előadja a Juliánra és Salustiusra vonatkozó határozatát.

Salustius némán lesüti fejét. A többiek ujonganak. Eusebius arczán vad öröm sugárzik.

A császárné megszólítja most férjét: Minő furiák szálltak meg téged? Mit mivelsz? Ne ingereld a végzetet, nehogy keserűen lakolj. Hallgatsz és remegsz? Óh! vond vissza baljóslatú szavaidat!

Rögtön nagy zaj hallatszik kívülről, mely nőttön nő. Udvaroncok, katonák, polgárok tódulnak a trónterembe, két követet hozva s kiáltva: Lázadás! Sylvanus közelg! Kitűzte a zendülés zászlaját!

A követek előadása szerint Sylvanus félvén az ellene forralt udvari cselszövényektől, magára öltötte a császári bíbort, s a Rajna vidékén számos népet és tiz legiót nyert meg a maga számára.

Konstantius: Megjött a végórám! Meg fognak ölni! De mit mondok? Van még egy remény, az ifju herczeg. Ha Sylvanus ellen küldöm, lehetséges még a szabadulás. Halljatok engem mindannyian, országnagyok és nép! Juliánt kiáltom ki társamnak és fővezérnek.

Nagy örömjaj. Éljen Julián, éljen!

A császár bocsánatot kér Salustiustól s őt bízza meg hogy menjen Athénbe Juliánért.

Ismételt örömkialtások. Csak Eusebius, a főudvarmester káromkodik s mondja: Belzebub! miért hagyod el hű szövetésedet?

*Κατάρρα, Τρις κατάρρα! Ἄρχων Βεελζεβοὺλ
Πῶ καταλείπεις τὸν πιστὸν σου σίμμαχον;*

MÁSODIK RÉSZ.

Az első jelenet Athénben játszik Julián szobájában. A háttérben a csarnokra nyíló ajtó és ablakok. Talapzatokon csonkított mellszobrok. A falakról s mennyezetről kitömött madarak s más állatok, csontvázak, csillagászati műszerek lógnak le. A szoba zugaiban régi edények s domborművek töredékei vannak fölhalmozva. Éj van. Lámpás ég az asztalon, melyen különféle irományok s régi írotáblák fekszenek. Ezekbe van elmélyedve Julián. Azután magában így beszél

Kimondhatatlanul szerencsétlen vagyok. Ereimben nem vér, hanem méreg és epe folyik, s ez marja szívemet. Gyermekkoromban már ránczot vetett a homlokom és ajkamon elhallgatának a gyermekdalok. Az ifjuság tavasza nem virult számomra gondtalan.

*Τὸ μέτωπόν μου, βρέγους ἔτι μέτωπον
Ἐρρυτιδῶδη καὶ ἀγρίας εἰς τὸ στόμα μου
Τὰ παιδικὰ μου ῥήματα ἐσίγησαν.
Ἀμέμνον τὸ ἕαρ τῆς νεότητος,
Ὡς δι' ἑτέρους, δι' ἐμὲ οὐκ ἤρθησε.*

S a meddig éltem tart, sötét, reménytelen lét a kíséző társam. De mi okozza e talányyszerű csapást? Vagy élesebben látja szellemem talán a föld ezernyi titkait s keserveit, mint a tömegnek póriás itélete? Valóban így lehet. Minél tudatlanabb az ember, annál boldogabbnak tartja ő magát a többinél, s nincs akar nemes, akar magasztos vágya. Kevés csak a kivétel. S ezek fölfogva létüket, könyekkel vásárolják meg az ismeret gyümölcseit. Én is ezekhez tartozom. Látom a föld véghetetlen nyomorát és sokszor kérdezem, miért teremté Isten a világot vagy a sors? S miért rejti el magát, midőn ezer ajak átkokat, szidalmakat szór ellene fájdalomában? Nem tudni honnan származott s mikor végződik a világ. Minden talány előttünk. Csak szenvedéseinkről nem kételkedünk. De hogy magunkat meg ne semmítsük, szívet s belé szerelmet alkotott a végezet. Azonban ezt sem adta vígaszul. Mert a

szerelmes halni látja kedvesét; s az élet nem egyéb, mint folytonos halál. Gyermekkoromban elrabolta már szülőimet a zsarnok s tavaly fivéremet. Meghalni vágytam én is ekkor, de Helle kedvéért megtartám életemet.

Elmélkedését félbeszakítja a belépő Oribasius, a híres orvos, volt nevelője s most barátja. Kéri Juliánt, hogy ne rontsa el egészségét a folytonos éji tanulás által.

Julián nem törődik az étellel, mely valóságos pokol.

Vannak az életben, válaszol Oribasius, szép tünemények, édeni sugarak a sűrű homályban, részvétkönyek fájdalmaink között s reánk mosolygó vigasz is. Ezek legyenek kalauzaink, istenségeink.

Igazad van, mondja Julián. Egy érzelem maradt meg szivemben; s ez Hellas szeretete, melynek fia vagyok; költeményeit könyv nélkül tanultam meg s olvastam bölcselmeit.

*Τὴν Ἑλλάδα μου γιῶ,
 Ἐμὲ ἐκείνης τέκνον, ἀπεστήθισα
 Τοὺς ποιητὰς, ἀνέγνων τοὺς σοφοὺς αὐτῆς.*

Hellas még él, válaszol Oribasius; áll még Olympus is Ezeren és ezeren ragaszkodnak még az ősi valláshoz. Benned, a trónörökösben, biznak, ki a mult dicsőségét s a hellének, isteneit csudálad.

Épen most irtam, mondja Julián, éneket a nagy királyra, a Napra, mint az igazságnak, a világosságnak, az örökkévalóságnak legnagyobb istenére.

Oribasius kéri Juliánt, hogy menjen aludni s távozik.

Julián ismét magában okoskodik: Hellas hitregéi helyett el vannak terjedve Judaeának fagyos, esztelen regéi, a vastag tudatlanság kifolyásai.

*Ἀντὶ τῶν μύθων τῆς Ἑλλάδος οἱ ψυχροὶ
 Τῆς Ἰουδαίας μῦθοι καὶ παράλογοι,
 Ἀγνοίας πάντες παχυλῆς ἀπόροια.*

S ez a népek mannája! Ez fojtja el a tudományt, művészetet, s végpusztulást hozand fejünkre, ha gyorsan gyógyszerert nem lelünk. Sokkal dicsőbb Hellásnak lángeszű vallása. Ott minden hitregében igazság rejlik és költőiség fuvalja át. A

képzelet szabad, erős marad s fölszáll az égig. Dicsőt vihetne véghez az, ki e hitet újra föltámasztaná; mert akkor a nagy szellemek a haladás utjára terelnék vissza a föld lakóit.

Kinyitja az ablakot, megszólítja a csillagokat, hogy mikor fogja az egész világ a szabadság hosannáját zengedezni? És térdre borul.

A 4-ik jelenet mutatja Helle házát, melynek egyik szobájában Helle ül és ruhát húmez. Aggódik Julián késedelme miatt, kit annyira szeret. De szerelmébe bámulat s félelem is vegyül — látva Julián lángeszét. Miért oly magas röptű az ő szelleme? E nélkül Helle boldogabbnak érezné magát. Most nem érhetem el azt a magaslatot, melyről oly nyájasan mosolygok reám. Érzem, hogy szeret, de talán csak mint gyöngéd gyermeket. Sokszor nem értem jól beszédeit és azt gyanítom, hogy nem egészen keresztyén. Többször kérdezém már e felől; s ha szólni kezd, mindenről megfeledekzem. Tegnapelőtt is oly elragadólag énekelt, hogy én is utána énekelek. De lép- teket hallok. Ő jön.

Julián forrón megöleli Hellét. Szemed csillogása, így szól, eloszlatja homlokomnak fellegét. Édes leányom, kegyes istenasszonyom; szerelmed türethetővé tette léteimet, s nálad hálát adok a végezetnek, hogy engem alkotott.

*Γλυκεῖα κόρη, ἀγαθὴ θεότης μου,
Τὸν ἀποφράδα βίον μου ὁ ἔως σου
Κατέστησέ μοι γορετὸν, καὶ παρὰ σέ
Ἐγγνωμονῶ τῇ μοίρᾳ ὅτι μ' ἐπλασε.*

Ismételd százszor, hogy szeretsz.

Julián zsámolyra ül Helle lábaihoz, a ki hajával játszik Helle kérdezi: miért sokszor oly szomorú? mi nyomja a lelkét? Julián vonakodik válaszolni. Végre Helle unszolására hosszasan előadja szenvedéseinek véghetetlen sorát, a természet s az emberiség körül tett kutatásait; s mindennek az lett az eredménye, hogy a földön csak kétségbeesés, halál, romlottság uralkodik. Ez búskomorságnak az oka.

Helle azt válaszolja, hogy ő mindent sötét színben lát. Az Isten gyakran kísértetbe hoz minket, de azután sokszorosán megjutalmaz, a mennyekben, hol a szeretők egymást ismét látni fogják a Szentírás szerint.

Ne beszéljünk ilyen tárgyokról, mondja Julián. Jól tetszed, ha a Szentírásnak adsz hitelt; de az semmi viszonyban sem áll az én beszédemmel.

Nem csalódtam tehát, kiált föl Helle; ritkán jársz a templomba; te nem vagy keresztyén! Borzasztó kínok várják a hittagadókat a más világon!

És keservesen sirt.

Ekkor belép Lysicrates, Helle atyja.

Megtudván lányától szomorúságának okát, komolyan figyelmezteti Juliánt, hogy ő is hallott már híreket, melyek keresztyénségét kétségbe vonják.

Helle siránkozó kérelmére Julián megígéri, hogy rendszeren járand a templomba, és távozik.

Egy új jelenet mutatja az athéni Akadémiát szőlővenyigés fákkal, szobrokkal. A háttérben egy fa mellett szószék-alaku emelvény. A fák alatt férfiak ülnek; mások beszélgetve sétálnak; közöttük Euenus, Criton, Theages, Euthydamas, mint az Akadémia rendes látogatói; végre három tanuló.

Euenus és a tanulók okoskodnak a lélek halhatatlanságáról.

Euthydamas föllép a szószékre; nehányan környezik őt; mások ülve maradnak helyeiken, vagy folytatják sétájokat.

Euthydamas előadást tart a földről, csillagokról s földalatti dolgokról, a tudomány akkori állása szerint.

Utána Julián lép a szószékre. Mindannyian oda sietnek és környezik, kiáltva: »*Julián, a herczeg.*« Helle is megjelen, de egy oszlop mögött rejti el magát.

Julián szerint a birodalom egy szerencsétlen vallás miatt századokra visszaesett. A szenvedélyek, a babona, a tudatlanság fölemelték fejöket, porba tiporták az isteni szobrászok bámulandó remekműveit. S Hellas rongyruhában, vérezve gondol régi dicsőségére. De bátorság! A föltámadás még lehetséges. Emeljétek föl fejéteket; ismerjétek meg méltóságtokat; rázzátok le a rút igát, mely titeket csalárdul fogva tart. Ti nem vagytok a végzet szolgálói, hanem emberek. Szabadság, ismeret; ezek a ti elvitázhatlan birtokaitok, melyektől titeket megraboltak. Ezekért harcoljunk s áldozzuk föl életünket. Hellasban virággzék a polgárisodás. De megakasz-

totta, elhervasztotta a galilaeai ember vallása. Ettől kell megszabadulnunk. A szabadság a mi istenségünk s a győzelem gyümölcse. Ezért szálljon síkra az egész emberiség.

*Ἐλευθερία, αὕτη ἡ τρισέβδοσος
Ἦ μὲν θεότης, καὶ τῆς νίκης ὁ καρπός!
Ἦ ἀνθρωπότης πᾶσα τέλος ἔνοπλος
Ἦ πρὸ αὐτῆς σπενσάτω εἰς τὸ στάδιον.*

Hosszasan tartó tapsok követik az ő beszédét. A sokaság lassankint eloszlik. Julián leül az emelvény mellett s mereng. Helle hozzá lép s megöleli. Julián csodálkozva néz föl s Helle megcsókolván a homlokát, előadja neki, hogy a kíváncsiság vezette ide, mert már régen ohajtotta az oly híressé lett előadását hallani. Sokat nem értettem ugyan, mondja; de a te ékesszólásod elnémított beunem minden más érzelmet s előadásod zenéje ide kergetett, hogy kebledre boruljak.

Julián biztosítja Hellét örök szerelméről s haza kíséri.

A következő jelenetben látjuk a furiák barlangját, Athén mellett az areopágon. A középben oltár van, melyen tűz ég. Háromlábasok, katlanok, bűvészeszközök függnék a szikláról. A barlangban áll Maximus, a bölcsész, a ki Sardesből utazott Athénbe, hogy megismerkedjék Juliánnal. Ez megígérte neki, hogy ma meglátogatandja. Az egész világ bűvészei s bölcsei, így szól, lelkesülve beszélnek róla. Ki tudja, mit rejt a jövendő.

Kívülről bagolyhuhogás hallatszik.

Maximus e jeladásra széthuzza a nyilást elfedő cserjéket s mélyen meghajtja magát a belépő Julián előtt. Ez kezet nyújt neki.

— Hallottam, így szól Maximushoz, hogy ismered a természet titkait, szépségeit, törvényeit. A szellemek elősietnek a te szavadra az alvilágból. Ismered a csillagok betűkönyvét. Előtted föltáruznak a jövendő lapjai. Én is sokat tanultam, buvárokodtam, de hasztalanul; nem bírtam az igazságot megtalálni. Légy te az én kalaúzom. Mutasd meg jövendőmet.

Maximus katlant tesz az oltárra, megtölti gyulékony anyaggal; kört ás az oltár körül. A kör füstölni kezd s Ma-

ximus keverve a tűz fölött álló katlan tartalmát, mondja : Téged hívlak föl, isteni igazság! mindentudó! örökkévaló! a mindenség anyja! a teremtés királynéja! Téged hívlak föl, oh egyetlen, tiszta, változatlan Músa! a ki ölelése által istenné változtatod az embert s ajkaidon a földről az égig emeled! Fölvívlak téged, óh igazság! Nyisd föl könyvedet! Engedj látnom!

A kör föllángol; Maximus kilép belőle s ezt mondja Juliánnak:

Ha félelem nélkül széthasítod e lángokat, megnyílnak előtted a jövődő ajtai.

Julián a lángokon keresztül a körbelép. Erre lassankint kivilágíttatik a színpad háttere. Ott előttünk a byzanti trónon ülve Julián képe, biborban és koronával. Julián térdre borul, kezét nyújtja a csalkép felé s fölkiált: Minő látvány! Én a trónon! Mi lesz uralkodásom végzete? Fognak-e eszméim győzni? Meggerősítem-e a polgárisodás alapjait? Megjött az emberek felszabadulásának korszaka? Én fogom-e hozzám hasonlóimat az ígéret földére vezetni? Szólj te tünde kép!

A csalkép háromszor *ja-j*-t mond és lassankint eltűnik.

Julián búsan kilép a körből, melynek lángjai elaluszhatnak. Azután kéri Maximust, hogy ő és társai, a bölcsesség fölavattottai, az ész munkásai, kik a pusztákban, barlangokban őrzik az isteni fényt, támogassák tanácsaikkal.

Maximus elválaszthatlan társul ajánlja föl magát Juliánnak s nap fölkeltekor elválnak egymástól.

Julián fölmegy az Akropolisra, mely a következő jelenetben látható. Balról áll Athéna istennő óriás szobra és az Erechtheum. A háttérben a Parthenon. Számos szobrok és műemlékek. Julián az óriás szobor mellett ül s töprenkedik a csalkép miatt. Elhagyom-e tehát Hellét? Nem; ő is trónomra fog ülni.

Fölkel és letérdel a Parthenon lépcsőire. Hallgass meg engem, így szól, Pallas Athéna, az ész istennője! Te sugalmaztad Pythagorast és Thalest. Te beszéltél Socrates által. Te emeled Hellast a dicsőség fénypolczára. Nyujts nekem segélyt, a ki vissza akarom állítani Homér és Hesiod vallását.

Nagy zaj hallatszik; ez a közeledő néptömegtől szár

mazik, mely éljen-kiáltásokkal jön az Akropolisra. A nép élén van Salustius, követtársaival.

Salustius jelenti Juliánnak, hogy a császár őt helyettesének s Gallia főhadvezérének nevezte ki, hogy azonnal Konstantinápolyba utazzék, hol mint Messiást várják.

Helle sietve jön az atyjával, Julián keblére borul s kéri, hogy ne utazzék el. Hol van szereimmed, mondá, hol vannak esküid? Óh maradj, vagy ölj meg.

Julián vigasztalja Hellét, hogy nem sokára visszatérend.

Hálóba akarnak téged ejteni, viszonzoz Helle; tudom, hogy ellenségeid meggyilkolnak. Óh maradj.

Lysicrates és Julián meg akarják nyugtatni a leányt de hiába; ő zokog. Ők is könyeznek, s elvezetik a leányt Mindannyian követik.

II. HARMADIK RÉSZ.

Konstantinápolyban a császári palota tróntermében vagyunk. A császár és neje a trónon állnak. Jelen vannak az egész udvar, a papság, apródok, kiáltnokok, katonák. Mindannyian, kivéve a császárt, császárnét, Eusebiust és Valenst, égő viaszgyertyát tartanak. A trón előtt két nagy csillár ég.

A császár előadja, hogy habár Sylvanust saját zendülő társai megölték, támadhat még más áruló is; s hogy Sylvanus halála után a gallusok ismét vakmerőleg rontanak a birodalomba. S azért uralkodótársul nevezte ki kedves unokaöccsét Juliánt s a gallusok ellen küldi. Maga pedig a perzsák ellen fogja a sereget vezetni.

A jelenlevők örömrivalgásai félbeszakítják szavait.

A főruhátárnok kinyitja az ajtót s kiált: »*jőjjetek be.*«

Belép Julián papok és világiak kíséretében. Mindannyian égő fáklyával, kivéve Juliánt, a ki a trón előtt megáll s mélyen meghajtja magát. A többiek oldalvást vonulnak vissza.

A császár megcsókolja Julián homlokát, ez pedig Eusebia kezét, a ki elhalványúl. Azután a császár koronát tesz Julián fejére az Atya, Fiu és Szentlélek Isten nevében. A katonák térdeikhez ütik pajzsukat s éljeneznek. Az ablak kinyílik s a főudvarmester, a cselszövő Eusebius, a néphez kiált: Julián a rómaiak caesárjának kenetett föl; örvendezz föld, vigadj mennyország!

Ἀγάλλου γῆ, καὶ εὐφραίνῃτε οὐρανέ.

Erre nagy örömrivalgás az utcán és zene.

A szertartás végeztével Eusebia visszavonul lakosztályába s aggályait közli Kassiopével, hogy Juliánt a csatatéren vagy mielőtt még oda érkezik, iszonyu veszély érheti. Bár csak el ne hittam volna csendes menedékhelyéről. De hiába, látni vágytam!

A hadi ruhát viselő Julián belép, megcsókolja Eusebia kezét, hálát mond neki a sok jótéteményért, melylyel gyermekkorától fogva elhalmozza, s most utravalóul és veszélyhárítóul látása emlékét viszi magával.

A császárné kérdezi, hogyan élt Athénben s örömmel cseréli-e föl a bölcsészköpenyt a harci ruhával?

Boldog valék, mondja Julián, könyveim s barátaim körében; szorongatott szívvvel s könnyező szemmel hagytam el Athént, de elsőséget adtam a kötelességnek, mely ide szólított.

S nem rejlik-e szivedben valamely titok? Kérdezi Eusebia.

Julián megvallja, hogy szerelmes egy ártatlan leányba. Eusebia visszaborzad.

Ő vala egyedüli vigaszom, folytatá Julián. Elvesztvén őt, mindenemet vesztem el. Alig váltam el tőle, már sovárgok hozzá visszatérni.

Eusebia mintegy ájultan karszékére rogy.

Julián ijedten lábaihoz borul és segélyért kiált. De a császárné felnyitván szemét, mondja, hogy ez csak mulékony roham volt, mely gyakran megtámadja. Most is bűm okozta ezt miattad, jóllehet nem vagy többé szeretetemre méltó. Te nem gondolsz többé semmivel. Szerelmed minden más érzel-

met elaltatott. Hálátlan! Hát nincs még egy más is, a ki éjjelnappal éretted imádkozik, a ki szerencsédet látva, a legboldogabb s a ki szerencsétlenségedet túl nem élné?

Helle iránti szerelmem, válaszolt Julián, nem változtatja hozzád vonzó szeretetemet. Mindketten bírjátok szívemet.

Kivülről harsognak a hadi kürtök.

Julián *Istenhozzádot* mond a császárnénak.¹⁾

Eusebia forrón megöleli őt, Julián megsókolja a kezét. A császárné nyugtalanul utána siet az ajtóig, azután fölrántja az ablakot, mereven néz az utcára, a hadi zene kíséretében távozó után s ájultan rogy a földre.

Egy hónap mulva a császár tanácsban ül az országgyokokkal s kérdezi, minő hírek érkeztek Juliántól?

Rosszak, vészhozók, mondja a főudvarmester. Julián Turinban értesült, hogy az ellenség földulta Agrippina gyarmatát.¹⁾ Eunek elveszte után oktalanság a remény, hogy megmentendi Galliát. Legjobb lett volna visszatérnie; s ő még is Galliának Vienna városába sietett. Mi czélből? Ez a kérdés. Félek, hogy titkos, veszélyes terveket forral szívében. Máskép a dolgot meg nem fejthetem.

A többiek hasonló véleményben vannak. Szerintök Vienna mint félistent fogadta Juliánt; virágokkal hintette be az utját; kocsija előtt lányok tánczolának; az egész város őt akarja a trónra emelni, szidva zsarnokságodat.

Azonkívül, mondja Valens, az ariánusi püspök, ő az igaz Isten ellensége is s bálványokat imád.

A gyöngé császár hisz nekik, megijed s tanácsukra elhatározza, hogy Juliánt rögtön a hadseregtől el kell távolítani.

Ekkor belép a császárné s utána Oribasius, kit Julián küldött, hogy hirt hozzon róla a császárnak.

Julián, így szól Oribasius, alig érkezett Viennába, uj legiókat alakított s a legnagyobb hadvezéri ügyességgel begyakorolta. Ezekkel elindult az ellenséggel szembeállni; s egyúttal általam meghagyta Barbationnak, a ki Rauracosban

¹⁾ A mai Költ.

táboroz vala, hogy huszonötezer katonával mielőbb ellenkező irányban siessen az ellenség után, hogy így két hadtestünk közé szorítsuk. De Barbation nemcsak nem hallgatott a fővezér parancsszavára, sőt még a Rajna több hajóját is, melyre szükségünk volt, elégeté.

Az áruló! kiált föl Eusebia.

De nyomban, folytatja Oribasius, elérte őt az Isten bosszúja, mert az ellenség megtámadá, legióit szétveré és ő gyalázatosan megfutott.

Ilyenek, mondja Eusebia, a te embereid, főudvarmester Gyalázat!

De Julián meg nem ijedve, folytatja Oribasius, Argenteratum ¹⁾ ellen indul s nyolcz órai véres ütközet után megfutamítja a barbárokat. Százhuszezer halottat bagytak ott s a gallusok királyát Chnodomariust foglyul hozom neked. Ezt vitte véghez Julián oly rövid idő alatt.

A császár ezeket hallván, megparancsolja, hogy az egész birodalomban öröm- és hálaünnepélyek tartassanak saját maga dicsőségére.

A következő jelenet Párisban játszik. Termet látunk a *Fördők* nevű palotában. ²⁾ Julián az asztal mellett ül és ir.

Egész Galliának, így szól magában, ura vagyok. Hálát mondok a sorsnak. Most már türhetőbb az életem. Hatalmasabb vagyok Konstantiusnál, de nem támasza, s többé barátja sem. Az eszme, melyért harczolok: a kedves Hellast föltámasztani, a földet átídomítani, mindent fölálldozni, kivéve a kötelmet. A jó után csak a helyes s jó által szabad vádászni.

*Τὸ ἀγαθὸν θεωρεῖται μόνον ἕξιστι
δι' αὐτοῦ τούτου τοῦ ὀρθοῦ καὶ ἀγαθοῦ.*

Julián monologját félbeszakítja a belépő Theognis, ki őt Athénben fölkereste s onnan idáig kísérte. Gyöngéd szem-

¹⁾ A mai Strassburg.

²⁾ A mai Quartier-Latinban, hol a Musée de Cluny áll. A párisiaknál e régi palota *Thermes de Julien* vagy *Musée des Thermes* neve alatt ismeretes. Ez a hajdani Lutetia épületeinek egyetlen egy maradványa Párisban.

rehányást tesz Juliánnak, hogy miért nyugszik babórain, midőn a szenvedő világ, szeretett Hellasa tőle várja üdvét, életét.

Julián válaszolja, hogy egy érczakadály van előtte, a császárnak adott szent esküje.

Utadban áll, mondja Theognis, a kötelesség ködös elmélete, mely az akadémiában csodálatos ugyan, de a világ kormányzatára nem alkalmas.

*Διώτι σ' ἐμποδίζετ' τοῦ καθήκοντος
'Η ὀμηχλώδης θεωρία, θαιμιστῆ
Εἷς τὴν ἀκαδημία, ἀκατάλληλος
Πλὴν ὄλωσ' εἰς τοῦ κόσμου τὴν διοίκησιν.*

Én csak egyetlen egy igaz Istent ismerek el, viszonzá Julián; s ez a kötevény; s ettől el nem térek, habár megszegése által a világot megmenteném.

Tekints nagybátyádra, Konstantinra, mondja Theognis. Ő nem volt oly lelkiismeretes. Titkon meggyilkolá nejt s fiát; nálánál nem vala nagyobb gonosztevő s mégis a szentek elsejének kiálták ki a keresztnek papjai. S miű kötelességed van a mostani császár iránt? Alig jutott a trónra, meggyilkolá minden rokonodat, sőt fivéredet s atyádat is. Alatta csak a bűn uralkodik.

A tett, melyet tanácsolsz, mondja Julián, ocsmány, törvénytelen s más ok miatt sem teljesíthetem. A trónon ül mellette Eusebia, kinek mindennel, életemmel tartozom. Megbántva férjét, őt magát búsítanám.

A szolgálja jelenti, hogy Oribasius érkezett meg keletről.

Julián az ajtó felé siet, s megöleli a' belépő Oribasiust. Ez elbeszéli neki, hogy a császárné azon naptól kezdve, midőn Julián tőle elbucszott, betegágyhoz volt szegezve — és meghalt.

Julián kétségbeesetten kezeibe rejti az arczát.

Oribasius és Theognis vigasztalják.

Julián lerogy a karszékre.

Oribasius és Theognis távoznak.

A következő jelenetben a *Fürdők* melletti tábort látjuk. A háttérben sátrak. Az előtérben asztalok s mellettök lak-

mározó katonák. Közöttök nők is. E jelenet prózában van írva.

Az ördögbe! mondja az egyik katona, itt jobban érezzük magunkat, mint a Rajna vidékén, jóllehet ott nagy városok, jó bor, szép lányok voltak. De azok a vademberek, a kacske-szakállu germánok elrontották mulatságunkat.

Második katona. Itt egy germán sincs. A vörös bor nagyon könnyen csúszik le. Itt a bizonyosság. (Iszik.) A leányok barnák, de tüzesek is. Itt a bizonyosság. (Megöleli a mellette ülő lányt, a ki pofon üti.) Erre nagy lahota.

Első katona. Az ördögbe! itt senki sem fogja nyugal-munkat háborgatni. A barbárok nem is mutatkoznak többé. Maga Julián is szereti ezt a vidéket s darab ideig itt fog maradni. Kardjaink is nyugodtan alhatnak hüvelyek karjaiban.

Erre behunyja a szemét s a mellette ülő lányra támaszkodik, a ki azonban eltaszítja.

Egy harmadik katona kételkedik a tartós nyugalomban; mert a császárnak eszébe juthat, hogy Julián katonáit a perzsák ellen küldje.

Negyedik katona. Ez lehetetlen, mert mi ide valók vagyunk, s midőn Juliánhoz szegődtünk, ő megesküdött, hogy nem megyünk át az Alpeseken. A mire pedig ő megesküszik, az szent.

Harmadik katona. A császár nagyobb ur, mint Julián s ha akarja kényszerítheti.

Negyedik katona. Akkor itt hagyjuk fegyvereinket; elmegyünk a hegyekre s fölkeressük ekéinket és feleségeinket.

Második katona. Mik voltunk mi azelőtt? Négylábu állatok. Julián a caesar képezett minket, embereket csinált belőlünk s győzelemre vezetett. Mi az ő, nem a császár katonái vagyunk. Juliánért oda adjuk vérünket, életünket, de nem másért.

Sokan. Egészségedre! És isznak.

A második katona folytatja: az istenek rosszul bántak velünk. A császár, e vadállat, babonás, paposkodó ember helyett Juliánt adták volna nekünk, ha szeretnének.

Negyedik katona. Hát azt tudjátok-e, hogy Juliánnak nincs

igen inyére a Krisztus? Mióta itt vagyunk, egyszer sem volt a templomban. S van számos barátja, kik még mindig a régi isteneket imádják. Ő csak tettet magát, úgy mint mi, hogy kereszttyén. Óh! ha ő mint császár egykor a pokolba küldené ezt az egész papi csőcseléket, milyen öröm volna ez reánk nézve.

Első katona. Egyet nem fogok föl. Julián már sokkal hatalmasabb a császárnál. Miért nem visz magával két, három legiót, sőt mindnyájunkat Konstantinápolyba, hogy kergetse el a császárt.

Sokan. Akkor mindannyian követjük.

Oribasius és Theognis mindezt észrevétlenül hallották, s reményöket fejezik ki, hogy ez bátor tette buzdítandja Juliánt.

A 10-ik jelenet ismét Konstantinápolyba vezet minket, hol a tanácsteremben látjuk egybegyülve az országnagyokat, kik azon törrik fejökét, miképen törhetnék meg Julián hatalmát.

Ekkor megnyílik az ajtó, hirnökök kiáltanak: »*a rómaiak császára! Hajtsátok meg fejeiteket az ur előtt.*« *Ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων! Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνατε!* A császár bejön s a trónra ül.

A főudvarmester jelenti, hogy Julián egész Galliának visszahódítása után most Párisban pihen, honnan Galliának sok évi sebeit iparkodik begyógyítani, s ebben segítségket nyújtanak neki piszkos kuruzslók s bölcsészek, kiket Hellásból s máshonnan is, hol ilyen dudvák és tövisek teremnek, hozott magával. S különösen szereti Maximust, a heves bálványimádót s kivüle az eleusisi titkos szertartások főpapját. Sokszor esztelenségeket is beszél össze s a mi legrosszabb, a törvényszéken is elnököl, hogy gonosztevőket mentsen meg a máglyától. Jóllehet pedig Gallia meghódításának a dicsősége csak Téged illet, Julián még is kérkedik, hogy övé az egész érdem s a nép neki ad igazat.

A császár nagyon fölingerül a vakmerő Julián ellen.

Ezt fölhasználják az országnagyok s egymásután vádolják Juliánt. Szerintök ő már a félbirodalomnak valóságos ura és császársa. Árulásra és lázadásra tanítja a tartományok

népeit. Hadserege már nagyobb a mieknél. Nincs kétség benne, hogy vakmerő tervet forral. Gallia adóját is leszál-
lította.

A császár fölhatalmazza a főudvarmestert, úgy intéz-
kedni Julián ellen, a mint legjobbnak tartja.

Az országnagyok hozzáfognak tervök kiviteléhez. A csá-
szár nevében üzenték Juliánnak, hogy küldjön egy legiót; ez
megtörténvén, kértek egy másodikat, azután egy harmadikat
Később felszólították, hogy küldje el a császárnak szövetséges
csapatait is s ő elküldte nekik a herulokat, celtákat, batavokat.
De mindez nem elég.

Julián panaszkodik párisi palotájában Oribasiusnak,
Theognisnek s más tiszteknek, hogy most már a rajnai sere-
get is kéri tőle.

Mindannyian figyelmeztetik, hogy a császár és udvaron-
czai hálóba akarják keríteni s ha sereg nélkül álland, meg-
ölni. Azért buzdítják, hogy lázadjon föl az álnok császár ellen
s ne küldje el neki rajnai seregét, melynek úgy is esküvel
ígérte, hogy nem vezetendi túl az Alpeseken.

Julián azt válaszolja, hogy lakomára hívandja a sereg
főnökeit s mindegyikkel külön értekezendik.

A jelenet változik. A színpad mutatja a Fürdők piaczat.
Háttérben a palota, melybe a középen nagy kapu vezet. A
piacon asztal, mely körül zajosan lakmározó katonák ülnek.
Ez a jelenet ismét prózában van írva.

Első katona. Rajta! igyunk a diadalainkra Ázsiában!

Harmadik katona. Hát mit mondtam? Alpesi katonák!
hogyan tetszik nektek Ázsia?

Második katona. Mit csináljunk? Julián megváltoztatta
adott szavát.

Negyedik katona. Nincs ugy. Ő azt mondta, hogy esküje
akadályozza őt minket kényszeríteni; de nagyon kívánná el-
indulásunkat.

Második katona. Az egyre megy ki. De az ő kedvéért
még a pokolba is elmegyek.

Első katona. Julián szeret minket, s nagyon szomoruan
válik el tőlünk, leghűbb katonáitól.

Negyedik katona. Miért küld el tehát minket?

Első katona. Mert a császár parancsolta.

Negyedik katona. Ördög vigye el a császárt. Mi csak Juliánt ismerjük.

Sokan. Ugy van.

Harmadik katona. Juliánnak, Gallia és Germania meghódítójának seuki sem parancsol.

Második katona. Elvették már tőle az összes legiókat, most minket követelnek. Itt valami rejlik. Rossz szándékuk van. Testvérek! Védelmezzük Juliánt, utolsó lehelletünkig.

Mindnyájan. Utolsó lehelletünkig. Éljen Julián!

Ekkor közéjük lép Theognis s anyyira föl villanyozza őket, hogy mindannyian kiáltanak:

»Éljen Julián, a császár! Jőjjön ide! Jőjjön ide!»

Julián Oribasiust küldi a katonákhoz, hogy figyelmeztesse törvénytelen eljárásukra.

De ők nem akarnak tágítani. Ismételve kiáltják: »Julián a mi császárunk!»

Oribasius hasztalanul inti őket. Miután Julián nem akar hozzájuk jönni, be akarják törni a palota nagy kapuját. De ez rögtön kinyílik s Julián áll előttök. A katonák hátrálnak s letérdelnek.

Julián előadja nekik lépésök bűnösségét s hogy ő soha sem szegi meg a hírségi esküt, melylyel a császárnak tartozik.

Mindannyian azonban őt éltetik mint császárt.

Én tehát, mondja Julián, kitagadlak titeket. Nem vagytok többé sem az én katonáim, sem a birodalom harcosai. Megparancsolom fölösztatástokat. Százszor többre becsülöm a halált, mint az árulást.

Ἡγοριμῷ ἐκατοντάκις τῆς προδοσίας τὸν θάνατον.

De a katonák ismét kiáltják: »éljen Julián császár.« Azután örömrivalgással egy pajzsra emelik; s körülviszik e szavakkal: »Üdvözlégy római császár!« *Χαῖρε τῶν Ῥωμαίων ὁ αὐτοκράτωρ!* És megszólal a zene.

NEGYEDIK RÉSZ.

Konstantin piacza Konstantinápolyban ünnepiesen van feldíszítve. A szinpad háttérében nagyszerű oltár áll, melyhez lépcsők vezetnek. A piacon sok nép van.

A prózában beszélő polgároktól megtudjuk, hogy Konstantinus császár meghalt, s hogy a semmirevaló emberek, kik őt környezék, mind elbujtak, mert közeledik az új császár, Julián, a ki minden nagy városban, melyen keresztül utazik, áldozatot hoz a visszaállított régi isteneknek.

A nép ujong, tapsol; mert Julián lóháton érkezik a piacra. Előtte zenélő czitherások, fuvolyások s réztányérvérők mennek; utánok megkoszorúzott papok, füstölő edényeket tartva, melyekben tömjént és mirhát égetnek. Azután fehér ruhás papnők Bacchus thyrsusával*) s virág-kosarakat vivő lányok; végre borvedreket tartó ifjak. Juliánt követik lóháton Theognis, Oribasius s más tiszték és a hadsereg. — A sokaság lelkesedése határtalan. Némelyek virágokat hintenek a lovak elé, mások letérdelnek s megcsókolják a császár bitorruhájának szegélyét.

Az elmúlt szenvedésekért, így szól Julián, gazdagon megjutalmaztak Olympus istenei. A birodalom megszabadulván nyilt és alattomos ellenségeitől, gyorsan felvirágzik. Jövőre csak egy vallás, józan alkotmány, egy nyelv fog uralkodni, Homér és Plato nyelve. A népeket, melyek mind egyenlők és testvérek, a tudománynak általános elterjedése fogja nemesíteni, s az egyéni és lelkiismereti szabadság a közös szent birtokot képezni.

*Τὰ ἔθνη, ἴσα πάντα καὶ ἀδελφὰ,
Ἐξευγενίσει καὶ φωτίσει γενεῇ
Τῆς ἐπιστήμης ἐν αὐτοῖς διὰδοσις,*

*) Ez egy bot, repkénynyel és szőlőkacscsal körülvéve. Felső végén pedig toboz van.

*Ἐλευθέροια τοῦ ἀτόμου ἀφ' ἐνός
 Τοῦ συναδότης ἀφ' ἑτέρου ζῴοντα
 Κοινὰ τοῖς πᾶσι πτῆματα καὶ ἰερέ.*

Az Olymp föltámadt, a birodalom Hellasnak nevezte-tik s én vagyok az első hellén császár. Hálát az égieknek ad-junk mind ezért.

Itt leszáll a lováról s fölmege a lépcsőkön az oltárhoz. Utána fölmennek a papok és papnők is, s amazok az oltártól jobbra, ezek balra állnak. A lányok és ifjak alatt, szemközt az oltárral állnak meg. A zenészek s az összes hivatalos kísérek szintén jobbra és balra sorakoznak.

Julián és a papokból s papnőkből álló kar fölváltva si-ratják Hellas hajdani dicsőségének elhunyját. De egyszersmind vigasztalják magokat egy szebb jövő reményével, mert Hellas mély álmából fölébredt.

Julián hálát mond Pallas Athéna istennőnek s kéri: fo-gadná el az áldozatot. Ekkor a virágosarat vivő leányok föl-mennek a lépcsőkön s az oltárra hintik a virágokat. Utánok fölmennek az ifjak s kancsóikból bort öntenek az oltárra.

Fogadd ez ajándékokat, mondja Julián; tisztítsd meg büneitől a világot s tartsd meg örökké boldogságát.

A sokaság helyeslőleg kiált; a katonák csörgetik paj-zaikat; Julián lemege az oltárról.

A következő jelenet mutatja a császári palota trónter-mét, mely görög divat szerint virágokkal és szobrokkal van földísítve. A trónon Julián ül. Körötte állnak Salustius, Theognis, Oribasius, Maximus és neje, Libanius, Aedesius, Chrysantius bölcsészek, az eleusisi titkok főpapja, más papok, papnők, tiszték, polgárok.

Julián emlékezteti őket, hogy még sok a teendő. Min-denben, így szól, a mit tudunk, oktatóván a halandókat, egészen szabadságukra bíznám, mikép akarják fokonkint az igazságot megközelíteni, tanulva és kutatva szüntelen. Álmomban egy-kor én voltam az igazság főpapja, melynek jelképe a nap, az örök fény; papjaim pedig, ti, kik mindenütt a tudomány mun-kásai vagytok. Templomaim egyedül a bölcsék tanodái voltak s óriás léptekkel láttam így az embereket a tökély felé haladni. S

íme álmaim most teljesülni kezdenek. Reátok bízom tehát e nagy munka egy részét; menjetez Hellas városaiba. Hozzátok vissza a régi vallást, tudományt, művészetet; nyissatok számos tanodákat. Mielőtt azonban elmennétek, akarom hogy holnap Konstantius nagyszerű temetésén jelen legyetek. Holt teste már megérkezett Ciliciából.¹⁾ Ő meg nem becsülte ugyan a legfőbb hatalmat, de még is törvényes római császár volt. Teste az ő atyja mellett a szent apostolok templomában fog nyugodni.

Mindannyian mélyen meghajtják magokat.

Még mást is, folytatja Julián, akarok veletek és az egész birodalommal tudatni. Rövid idő múlva új császárnétok lesz. Küldtem már Athénbe követeket, kik ide kísérik. Ez Helle, egykori hú barátomnak, Lysicratesnek, lánya. A birodalom jóteknony istenséget, az árvák anyát, a szerencsétlenek véd-asszonyt fognak benne nyerni.

*Θεώτητα τὸ Κράτος ἐξοργετιζήν,
Τὰ ὄψιανὰ μητέρα καὶ προστάτιδα,
Οἱ δυστοχοῦντες σώτριάων κερδίσοισι.*

Mindannyian éltetik Juliánt és az új császárnét.

Julián int s a sokaság távozik, csak Maximus és neje Libanius, Chrysantius s az eleusisi főpap maradnak s leülnek.

Tudjátok, mondja Julián, hogy én már kiűztem a palotából a nyomorult eunuchok, országnagyok és borbélyok seregét. Kevés hú barátommal helyettesítettem őket. Így a romtottságnak nemsokára vége lesz. A hivatalok eladása szünjék meg s mindenütt a legkitünőbbek nyerjenek alkalmazást.

Maximus tanácsára egy legfelsőbb törvényszéket nevez ki Julián, melynek elnöke Salustius legyen, földadata pedig a mult kormány bűnrészesei fölött ítélni.

Az eleusisi főpap és Chrysantius kívánják, hogy Eusebius, a főudvarmester, és Alysis halálra ítéltessenek.

Julián eltiltja a halálbüntetést, mert a meddig nem ismervén az élet titkait, önkényt elvágjuk fonalát, minden törvény ellen járunk el. Találjatok más büntetéseket, melyek a szerencsétlenek javulását tartják szem előtt.

¹⁾ Hol táborozás közben meghalt.

*Ἀπαγορεύω ἀστυριῶς τὸν θάνατον.
 Ἐνόσω ἀγνοοῦμεν τὸ μυστήριον
 Τοῦ βίου, ἀθάναρέτως τέμνοντες ἀπ' τοῦ
 Τὸ νῆμα, παρὰ πάντα νόμον οὐκ ἄλλοιεν.
 Ἐτέρου εἶδους ἐψευδήτωσαν ποιναί,
 Τῶν δυστυχῶν σοποῦσα τὴν βελτίωσιν.*

Julián szükségesnek tartja az adó leszállítását; azt az adót pedig, melyet a tartományok az udvartartásra fizettek, egészen elengedni.

Maximus neje a nők érdekében szólal föl, kik jóllehet testileg gyöngébbek mint a férfiak, szellemileg még is velök egyenlők. Jogtalanság tehát őket a női lakosztályban zárva tartani. Szabadságot kérek számukra. Ők is emberek; vannak isteni tehetségeik, s ha ezek fejlesztetnek, mindennemű szép tetteket fognak létesíteni.

Úgy legyen, mondja Julián. A nő a férfinak legédesebb ajándoka, a harmatnak és szerelemnek csöppjeit vegyítve keserves serlegébe.

*Τῶν φύλων αἱ γυναῖκες
 τῷ ἀνδρὶ τὸ δῶρον τὸ ἡδύτερον,
 Σταγόνες δρόσον, ἔρωτος καὶ καλλονῆς
 Εἰς τὸ πιχρὸν ζωοῦσα κίπελλον αὐτοῦ.*

Az eleusisi főpap figyelmezteti Juliánt a keresztények makacsságára.

Senkit se kényszerítsünk, válaszol Julián. Türelemre s időre van szükségünk. Lassankint nyájas eljárásunk által sokat közülök fölvilágosíthatunk. Egyet csupán nem engedek nekik: kezökbe venni őseink fényes műveit, mert nem értve a bennök rejlő szépet, az ördög művének nevezik. Egyébiránt teljesen önállóak legyenek. A dogmák viszályai által száműzöttek térjenek haza s foglalják vissza azt, mit tőlük elraboltak. Az erőszak nem boldogul, s csak az igazság harczol a sötétség ellen.

*Οὐδὲν ἢ βία κατορθοῖ, καὶ μάχεται
 Κατὰ τοῦ σκότους μόνῃ ἢ ἀλήθεια.*

Egy palotaőr jelenti, hogy a senatus hódolatát akarja letenni a császár lábaihoz.

Julián azt mondja, hogy a senatus a nemzet legmagasabb testülete s képviselője, és csúszva-mászva jön a palota ajtajához. Megjött az idő, hogy ismerje meg méltóságát. Én, a fejedelem, azonnal hozzá megyek. Kövessetek.

A következő jelenetben a megbukott országnagyokkal találkozunk. Éj idején egy zárda termében vannak összegyűlve. A mennyezet gerendájáról lámpás függ. A közepén hosszú asztal van, mely körül Valens (az arianus püspök), az első tábornagy, a nagyherceg, a főruhatárnok, a legfőbb hadvezér, a főlevéltárnok, a palotagondnok, a pecsétőr, a legfelsőbb bíró, és a szövetséges csapatok vezérei ülnek. A színpad jobbján egy kis ajtó mellett Majúmas áll.

Csodálkoznak, hogy többi társaik meg nem jelentek, mert csak kevesen menekültek idegen országokba.

A kis ajtón háromszor kopognak.

Ki az? kérdezi Majúmas.

Egy hang kívülről feleli: a mult idő barátai.

Majúmas kinyitja az ajtót, s bejönnek a főtitkár, a titkos tanácsos, a hajóhad parancsnoka és az udvar nevelője.

Késedelmök okául fölhozzák, hogy Konstantin piaacza tele volt még emberekkel. Azután helyet foglalnak az asztal körül.

Hasonló három kopogás után bejönnek előbb a főpénztárnok, a fősúlymőr, a főbiztos és a hadbíró; azután a lovaság fővezére és az erődítések főnöke.

Beszédökből megtudjuk, hogy Eusebius, a főudvarmester, már börtönbe hurczoltatott. Most arról tanácskoznak tehát, mikép mentsek meg magokat.

Valens nézete szerint Juliának orgyilkosság által kell elpusztulnia. E tett végrehajtására keressenek valakit. Addig is bujdossanak ovatosan s egy hónap mulva ismét találkoznak ebben a zárdában. Erre még a nap fölkelte előtt elszédnek.

Délelőtt a császári palota tróntermében látjuk Juliánt s hí követőit.

Julián a trónon ülve mondja, hogy az egész birodalom virágzik. A szép Hellas föltámadt. Eleusis és Korinth kiemel-

kedett romjaiból. A jósdák mindenütt örömet és szerencsét jövendőlnék. Az összes nönzeti ünnepeket ismét megülik. Az iskolák is megnyílnak mindenütt. Azt, mi igaz, fürkészik eredményedetlenül. És visszatére Perikles, Cimon korszaka.

Az ajtóór bejelenti Oribasius megérkezését Athénből.

Julián nagy örömmel fogadja, azon reményben, hogy Oribasius előre sietett, Helle jövetelét jelentendő. De nagy szomorúságára hallja, hogy Oribasius nem találta Athénben Lysicratest és Hellét s hogy senki sem tudta neki megmondani, hová lettek.

Az ajtóór ismét bejelent egy öreg koldust s egy szép lányt. Jó darab ideig állnak már a kapu előtt. Az örök nem akarták bebocsátani. Engem kértek tehát, hogy vigyem el neked ezt az arany gyűrűt s én sajnálkozván rajtok, megtettem.

Julián átvevén a gyűrűt, fölkiált: óh istenek! hisz ez az én gyűrűm, melyet Hellének ajándékoztam. Azonnal vezessétek őket ide. Minden vérem forr.

Lysicrates és Helle rongyos ruhában jönnek be. Julián oda siet s letérdel a lány előtt, mondva: Hellém! Hellém! Mit jelent ez?

S a többiekhez fordulva, kik szintén térdeltek: hagyjatok magunkra.

A környezet elvonul. Lysicrates ezt beszéli el Juliánnak: alig távoztál Athénből, Konstantius gonosz szolgái irigyelvén gazdagságomat, bevádoltak, hogy Arius ellensége s a te hived vagyok. Ezért mindenemet elkobozták s koldusbotra juttattak. Ekkor elrejtettük magunkat egy kunyhóba s ott vígasztala engem dalaival az én Hellém, valahányszor győzelmeid híre jutott hozzánk. De hetek múlva hallottuk, hogy föllázadtál s bálványimádó lettél. Akkor megszűnt a mosoly s Helle szemét könnyek áztaták. Végre jött a borzadalmas hír, hogy a trónt elfoglalád, hogy esküdet s a keresztség szentségét is megszegéd. E hírre Hellét nagy betegség éri, mely egy hóig tart. Alig lábadt föl, hallottuk, hogy követeid érkeztek Athénbe, Hellét trónodra ültetendők. Lányom látni sem akarta követeidet, hanem arra kért engem, hogy hagyjuk el Athént s távozzunk messze földre. Sok bujdosásunk után azon-

ban fölébredt lányomban a vágy, téged látni. Eleinte vonakodtam; de végre könyörgése győzött s ide hoztam. Mi volt a célja, nem tudom.

Jól értelek, óh Helle, mondja Julián. Hitzakadásom miatt nem akartad a császárné méltóságát elfogadni.

Igen; válaszol Helle. Nem nevezhettem férjemnek válásom üldözőjét, a ki az égből az egy igaz Istent száműzé. De azért egész szívemből szerettelek s ha szerelmem bűn is volna, a testvéri szeretet megbocsátható. Ez kergetett ide s forrón könyezve kér, hogy tévelyednek mondj bucsút.

Itt térdére borul.

Ha vallásomat megváltoztattam, mondja Julián, azt mély tanulmány után tettem. Ne háborítsd ezért nyugalmadat. Nem gyöngöe lánynak dolga, vizsgálni a legfőbb kormányzat nagy kérdéseit, sem föl kutatni a természet sűrű homályait. Bízd másokra ezt. Te hígyj a mit akarsz. Habár keresztény vagy, szívesen látlak trónomon.

Helle könyörög, hogy térjen vissza a keresztény hitre.

Julián kéri, hogy bízza ezt az Istenre.

Helle utoljára Julián keblére borul, zokog és elsiet.

Julián és Lysicrates utána rohannak.

Este keresztül tör a felhőkön a hold fénye. A háttérben látszik az Aranyszarv s mögötte Konstantinápoly. A színpad jobbán emelkedik a talaj. Több szikla. Julián és Oribasius a tengerparton járkálnak, melyen a hullámok megtörnek.

Julián csodálkozik, hogy Hellének semmi nyomát sem lehet találni.

Az ég mindinkább beborul. Távolról mennydörgés, Konstantinápoly mögött villámlik.

Julián lát valami sötét tárgyat a hullámokon, mely a parthoz közeledik. Ez emberi alak.

Julián és Oribasius kihúzzák. Ráismernek Hellére. Julián síránkozva öleli s letérdel előtte.

Mond meg nekem, természet! így kiált föl, miért alkotád e szép, jó, elbájoló teremtést, ha ismét elrombolád? Nem érzed a lelkiismeret furdalatát? Mi bűne volt neki? Használ-e

néked a halála, te gonosz, kegyetlen, vad és szívtelen?
Átok reád!

E közben villámlik, mennydörög, hull a zápor.

Julián karjaira veszi Hellét s a sziklák felé siet. Majd megáll s öklét az égbe emelve kiált: átok! háromszor átok!

ÖTÖDIK RÉSZ.

A gyászosan földiszített császári trónteremben látjuk Juliánt és legbensőbb híveit.

Julián tudtul adja nekik, hogy, miután Helle halála miatt nem élhet többé nyugodtan, a hadsereg élén indul a perzsák ellen, kik még mindig fenyegetik a birodalom határát. S boldognak fogja magát érezni, ha a csaták zajában lelendi halálát.

Némelyek helyeslik, mások ellenzik e szándokát. De ő nem tágít. Abban állapotnak meg tehát, hogy mindannyian követendik a táborba.

A második jelenetben egy barlang látszik Konstantinápolyon kívül. A barlang mellett Majúmas beszél magával: Ördögös ember ez a Julián. Ha leveri a perzsákat és szerencsésen visszatér, mi lesz belőlünk? De kigondoltam valamit. E barlangban tartózkodik Lysicrates, Hellének szánandó atyja, a ki megtévelyodött. Ő gyűlöli Juliánt, mint a sátánt, azt gondolva, hogy ő gyilkolta meg a lányát s egyedüli vágya, darabokra széttépni Juliánt. Ez fölséges. Ő helyettünk fog végezni s mi nem leszünk felelősek.

Lysicrates rongyos ruhában, vad tekintettel jön ki a barlangból, egy fához megy s ott leül. Majúmas kitér előle s a fa mögé rejti el magát.

Lysicrates hosszú monologot tart prózában. Ébren álmodom, mondja; fejem olyan, mintha elvágták volna. Eszelős vagyok, tébolygok. Mikor fogok tükéletesen fölébredni? Helle vár, hí engem. De minden sötét, minden. Semmit sem látok.

Előre nyujtott kezekkel körüljár s kétségbeesetten újra a fa alá ül.

Helle ínt nekem s nem tudja, miért késem. Hah, hah! Én esztelen! Midőn gazdag valék Athénben, akkor Helle szeretett; de most szegény, vak, süket vagyok; azért megvet, elhagyott. Hellém! koldus és öreg ugyan, de még is atyád vagyok, a ki jobban szerettelek, mint életemet, boldogságomat. Miért hagyál el? Oh én szerencsétlen. (Siránkozik.) De mit beszélek? Én koldus? kit mindannyian Athénben tisztelnek? Helle meg imád engem, a ki örömem, díszem. Mindannyian bámulják; Julián szereti s nőül veszi. (Kezét örömeiben dörzsöli.) Hellém római császárné lesz. De a trón Konstantinápolyban van s e főváros és Athén között bög a tenger. (Elborzad.) A tenger? Kérlek Hellém, ne járj közel a tengerhez. Homályos mélyeiben szörnyetegek laknak. Királynéjökká akarnak tenni téged. Mit látok? Julián elhurczolja Hellét; ne bánts! Bocásd el! (Szívszagatólag kiált): Mit tevé! Ime, hogy viszik őt a hullámok! Utána ugrom. (Ugrása után a földre rogy; lassan fölemelkedik.) Hol van? Nem találtam! A viz eltakart engem. Sötét volt; semmit sem láttam. De követtem. Bátorral bevont gyászpadou vitték; fehérruhás lányok, számtalan papok mentek előre; Byzancz összes lakossága jajgatva követte. A temetőben Julián sírt ásott. A gyászpadou Helle feküdt. Hittam; de ő csak Juliánra nézett; még mindig szereti. Oda aohantam; akadályoztak. Julián karjaiba vette őt, és a sírba helyezte. Állj meg! Senki sem hallgat reám! A sírba vetettem magamat s mindkettőnket eltemettek. Azért környez sötétség, azért nem látok, nem érzek. Meghaltam; tetem vagyok. Agyvelőmet férgek rágják; azért fáj a fejem. Óh én szerencsétlen! Mennyit kell a sírban túrni! De Helle? Ő is meghalt; ő is szenved, mint én. Szegény lány, miért szeretted a herceget? Az ölte meg; s én megölöm őt; ezer darabra tépem és szíve vérével fogok jóllakni. Hol rejtőzik?

Vadul körülfut s azután ismét ülőhelyére rogy. Majúmas elhagyja rejtékét, s üdvözli Lysistratest.

Lysicrates nyakon ragadja s földhöz vágja, mondván, te gyilkoltad meg Hellét.

Majúmas könyörög s azt mondja, hogy Julián ölte meg; s most azért jöttem, hogy mondjam meg, miként öljed meg Juliánt.

Igazad van, mondja Lysicrates; te barátom vagy; nyujtsd ide kezedet.

Majúmas azt válaszolja neki, hogy maradjon itt estig; akkor majd elvezeti a császárhoz. Isten veled; jó mulatságot.

Elindul; de Lysicrates követi. Majúmas tehát elrejtí magát egy fa mögé.

Lysicrates hiába keresvén őt, leül régi helyére, Hellet hívja.

Ezalatt Majúmas elillan.

A következő jelenet ismét a zárdában játszik, hol, mint egy hónappal ezelőtt, a bukott országnagyok ój idején találkoznak. Az ajtó mellett Majúmas áll.

Itt halljuk, hogy czimboráik közül a palotagondnok és lovasság fővezére elítéltettek s a piac közepén fölakasztattak.

Valens kérdezi a jelenlevőket, vajjon találtak-e orgyilkost Julián számára?

Ez nagyon nehéz dolog, válaszolnak mindannyian; mire Valens átkozódik.

Majúmas fölszólal s azt mondja nekik, hogy Juliánnak legalkalmasabb gyilkosa Lysicrates lehetne.

Nagy pénzösszegért magára vállalja, hogy Lysicratést Julián táborába vezesse.

Az alkut megkötik. Majúmas bevezeti Lysicratést.

Mit akarnak ezek? kiált Lysicrates. Ki ellen esküsznek össze? Niucsen nyakukon az akasztófa kötele? Hogy néznek rám! Hogy susognak! Talán engem is akarnak megölni? Reszkessetek gonosztevők! Vannak még körmeim. Ti öltétek meg a lányt! Orgyilkosok!

Megrohanja a jelenlevőket, kik félve fölugornak s némelyek a terem zugaiba menekülnek.

Végre Majúmas s mások megfogják Lysicratést.

Majúmas azt mondja neki, hogy hiszen Julián ölte meg a lányát.

Igaz, igaz; szól Lysicrates. Hol van elrejtve Julián? Vigyetek hozzá.

Az összeesküvők Majúmasra bízzák Lysicratést s elszélednek.

A következő jelenet Julián táborát mutatja Assyriában. A szinpad tele van tábori sátrakkal. Jobbról látszik a császáré. Balról sziklák. Katonák csoportonként ülve és járkálva prózában beszélgetnek egymással e hadjáratról. Sajnálkoznak, hogy nem üldözhetik tovább Saport, a perzsák fejedelmét saját országában; de miután ő a Perzsiába vezető úton mindent fölgyújtatott, élelmi hiány miatt nem indulhatnak előre.

A hadi kürt megszólal; a katonák elsietnek s megjelen Majúmas és Lysicrates.

Rejtsd el magadat, mondja Majúmas Lysicratesnek, ott a sziklák mögött. A császár, kijöyén sátrából, arra fog elmenni. Van dárdád s akkor azt teszed, a mit Isten sügni fog. Én semmit sem tanácsolok neked. Érted? Sőt ellenben, én azt gondolom, hogy a gyilkosság elvetemült gonosztett. Ugy van, Lysicrates uram, ez a véleményem. Ne értsük félre egymást. De íme, katonák jönnek. Rejtsük el magunkat.

A sziklák mögé vonulnak.

Fegyverre! kiáltanak a katonák; az ellenség megtámadta sánczainkat.

Lótás, futás. Hadi kürtök harsogása. Julián, Theognis s más tiszték kirohannak a császári sátorból.

Utánam! kiált Julián s mindannyian követik. Kivülről hallatszik a csata zaja. Sebesülteket hoznak. Győzelmet hirdetnek. Örömrivalgás. Julián visszajön s oda kiált a katonának: előre; az ellenség még közel van; üldözzük; fogjuk el.

Oribasius figyelmezteti a császárt, hogy vegye magára a vértet s tegye föl sisakját.

Ne félj, mondja Julián. A jóslat szerint Phrygiában kell meghalnom; az pedig még messze van. Itt nem forgok veszélyben. Előre! Kövessetek!

E pillanatban hajító dárda fúródik baloldalába. Julián ingadoz; testéből kihúzza a dárdát; megfogja a sebéből kiömlő vért, az ég felé dobja s kiált: Győztél, óh Nazarénus! *Νενίκησας, ὦ Ναζωραῖε!* Ekkor összerogy.

Theognis, Oribasius, katonák segítségére sietnek, pajzsra fektetik és sátrába viszik.

A sátorban legbensőbb hívei környezik és sírnak.

Julián vigasztalja őket, hogy sebe nem veszélyes. Nem is vagyunk Phrygiában; tehát meg nem halok még. Ugy-e Maximus! ezt mondták jóslataid?

Uram! válaszol Maximus, ezt a helyet, a melyen vagyunk, az itteni lakosok Phrygiának nevezik.

Julián arczán égi derű ömlik el. Megérkezett tehát, mondja, megszabadításom órája. Áldottak legyenek az istenek. Ne sirjatok, barátaim! Inkább irigyeljete, mert elhagyom e föld siralmaít.

Felbőszült katonák hozzák a megköttözött Lysicratest, kiáltva: ez a császár gyilkosa! Maga vallotta be! Tépjük szét! Akasztófára vele! Dobjuk a tűzbe! Halál reá!

Julián megismervén Lysicratest, visszaborzad.

Lysicrates bilincseiből ki akar bontakozni, hogy körmeivel ölje meg Juliánt. De ez látván a tébolyát, meghagyja Oribasiusnak, hogy viselje gondját a boldogtalannak s édesítse hátralevő napjait.

Bocsássatok el! kiált Lysicrates. Nem tudjátok, hogy ő gyilkolta meg szegény Hellémet? Julián! miért gyilkoltad meg? Tudtad, hogy ő volt egyedüli gazdagságom, egyedüli reményem. Add vissza Hellémet. Ő lelkemnek lelke s életem nélküle tűrhetetlen, Julián! könyörgök. *Ἐργώριζες ὅτι ἦν ὁ μόνος πλοῦτός μου, ἢ μόνη μου ἐλπίς. Δὸς μοι, Ἰουλιανὲ, τὴν Ἑλλην μου, ἀπόδος αὐτήν. Ἔστι τῆς ψυχῆς μου ἢ ψυχῆ, καὶ ἡ ζωὴ ἄνευ αὐτῆς ἀγώρητος. Ἰουλιανέ, σὲ ἰκετεύω.*

Julián sírva fakad. Az ellenszegülő Lysicratest elvezetik.

A belépő Theognis jelenti, hogy a perzsák tökéletesen megverettek s vad futásnak credtek.

Julián hálát mond a sorsnak. Most már nyugodtan meghalok. Egyetlen gondom az, hogy végelmékedésem csöndes legyen s hogy úgy haljak meg, mint Socrates s Marcus Aurelius. Ha lelkem elszáll, csöndesüljete s csak mint tanúim hirdesséte, hogy mindig a jogért s a nép javáért munkálkodám. Ha harczba vittem, elkerülhetlenül tevém. S a háborúnak czélja csak a béke volt. *Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ ἀγῶνος ὁ σκοπός.*

Julián az ajtóhoz vezetteti magát. A háttérben széthúzzák a függönyt. Számptalan csillag fényénél látszik a harcz-

mező, melyet elhullottak és elefántok tetemei takarnak el. Távolról visszhangzik a kürtök harsogása.

Ő csodálja az éj gyönyörű látványát, de csakhamar lábai inognak s előbbi nyughelyére viteti magát vissza.

Az élet talánya mindig nyugtalanítá; ezt most érzi leginkább, midőn sejti, hogy örökre el kell válnia. Maximushoz fordul tehát, hogy fejtené meg neki a szellem és test között viszonyt. De Maximus ki nem elégíti őt, mert Julián nem akarja hinni, hogy a szellem csak az anyaghoz vonzódik s hogy azért vándorol egy testből a másikba. Az anyagnál sokkal becsesbnek tartja ő a szellemet. Ha ezt míveljük, tanítjuk s fölvilágosítjuk szüntelen; meg van a remény, hogy majdan elérjük a tökély fokát.

τὸ μέρος τὸ πολύτιμον
Ἔστι τὸ πνεῦμα. Τοῦτο βελτιώσαντες,
Διδάσκοντες ἀπαύστως, καὶ φωτίζοντες,
Ἐλπίς ὑπάρχει, ὅτι εἰς τὸ τέλος
Ἐμῶν τέλος φθάσωμεν ποτέ τινα.

Julián mind inkább elgyengül; vizet kér; azután behivatja összes barátait, hogy utolsó *Isten hozzád*-ot mondjon mindegyiköknek.

Midőn mindannyian körülállták, így szóla hozzájuk: — Óh balcsapás! törekvésem sikertelen, hogy a sűrű tudatlanság áramlatát gátolva, fölvilágosítást nyújtsak a föld lakóinak. A mit kivívtam, az halálom által ismét elveszend; mert a kereszt vallása, mely ellen annyira harczolék, a gondolat, a tudomány minden szikráját megöli; vakhit, tudatlanság fog ülni trónokon; viszály, siralmak, üldözések, gyilkolás fogják a népeket pusztítani s a nagy sötétség sűrűjében kialszik még a műveltség végtűzhelyén is, Hellasban, a fény sugar. Barbárok dúló fergetegje vízőzön gyanánt északról elborítja majd a földet, áztatva vérrel romjait; s aludni fog majd századok hosszú során keresztül félelmetes nyomás alatt. És telve lesz nagy megvetéssel s vészhozó bukással is. Iszonytató bú tépi szét a lelket. Reménytelenség! Csüggedés tehát! . . . De íme, látzik messziről egy fény sugar, mely megaranyozza a láthatárt. Lassankint ismét eltűnik a nagy homály; szétoszik a kereszt

nyomasztó fellege, mely a világot teljesen meggyilkolá, és a világosság, öröm s előmenet új, fényes napja ismét fölkelőben van. Nem halt meg ő, csak nyugodott a szép, imádott Hella-som. Mihelyt a fölvilágosultság legelső fénysugára feltünik, elhagyja sírját, rongyait, bilincseit eldobja s csak »Szabadság« hangzik ajkain. —

ὦ συμφορά! μεταίως ἐκοπίασα,
 Τά γαῦλα ἵνα σταματήσω κίματα
 Τῆς παχυλῆς ἀγνοίας, καὶ παρ᾽ ἄσχω ἡῶς
 Τῆ ὀικουμένην αὖθις τὸ γενόμενον,
 Ἐμοῦ θανόντος, ἄρδην ὄλεσθήσεται.

Ἡ θρησκεία τῶν χριστιανῶν,
 Ἦν ἐπιμόνως τόσον ἐπολέμησα,
 Κατακρατήσει, πάντα καταστρέφουσα
 Σπινθήρα διανοίας, καὶ μαθήσεως,
 Ἡ δεισιδαιμονία, καὶ ἡ ἄνοια
 Τῆς οἰκουμένης πάσης βασιλεύσουσι,
 Σφαγαὶ καὶ θρῆνοι, ζῆδες καὶ διωγμοὶ
 Τοὺς παναθλίους δεκατίσουσι λαοίς,
 Κ' ἐν τῇ σκοτίᾳ τῆ πικρῆ σβησθήσεται
 Καὶ ἡ ἐσχάτη τῆς ἐστίας τοῦ φωτός,
 Τῆς προσφιλοῦς Ἑλλάδος, φωτεινὴ ἀκτίς.
 Βαρβάρων τέλος νέρη καταστρεπτικὰ
 Ἐκ τοῦ Βορῶ τὸν κόσμον κατακλύσουσι,
 Ποτίζοντα αἱμάτων τὰ ἑρείπια,
 Κ' αἰῶνας ὄλους ἐγιάλτην φοβερὸν
 Ἡ γῆ ὑπνώσει, πλήρης ἐκφραλίσεως,
 Ὑπάτης, ὄλειθρία; καταπτώσεως.
 Σπαράσσει τὴν ψυχὴν μου λύπη φοβερά!
 Ἀπελπισία ἄρα, καὶ ἀπόγνωσις,
 Ἀπελπισία! . . . Πλὴν τί βλέπω; ἀμυδρά
 Φωτὸς ἀκτίς χρυσίζει τὸν ὄρίζοντα,
 Μειμαρυσμένου. Κατ' ὀλίγον αἴρεται
 Τὸ σκότος αὖθις, αὖθις διαλύονται
 Τοῦ Γαλιλαίου τὰ βάρη σύννεφα,
 Τὰ σύμπαντα τὸν κόσμον καταπνίζοντα,
 Καὶ νέα πάλιν ἀνατέλλει, καὶ λαμπρὰ

*Ἡμέρα φώτων, καὶ προόδου καὶ χαρᾶς·
 Οὐκ εἶχε τελευτῆσαι, ἀνεπαύετο
 Ἦ τρισφιλτάτη, ἡ ὡραία μου Ἑλλάς.
 Εἰς τοῦ φωτὸς τὴν πρώτην ἀντανάξλασιν,
 Αὐτὴν τοῦ τάφου βλέπω ἀναζύπτουσαν,
 Ἦς πέδας καὶ τὰ ῥάκη ἀπορρίπτουσαν,
 Κ' „ἐλενθ' εἰ αὐτὸς ψιθυρίζουσαν.*

— Látom, folytatja Julián, hogy a föld a tökély útján nemes léptekkel ismét előre induland; s hogy végre az otrombaság s vakhit örök időkre vesztek el gyűlölt uralmukat. De kézni fog soká ez örvendeztető idő. Azonban jönni fog, barátaim; azért a míglen éltek, fáradozzatok híven, tanítva, fölvilágosítva másokat, keresve ernyedetlenül csak a valót.

E szavak után kiadta nagy lelkét. Mindannyian kétségbeesetten állnak körötte.

Szerzőnek e szép drámáját nem lehet, úgy a mint van, a színpadon előadni, mert 8882 versből s 1520 prósai sorból áll. S ha egy prósai sort csak egy versnek tekintünk, akkor az egész költeményt 10402 versből állónak mondhatjuk, mely nyomtatásban nagy nyolczadrét-alakban 31 füve terjed.

E dráma tehát terjedelmesebb, mint Aeschylus fönmaradt összes drámái, melyek 8117 verset foglalnak magokban. De felülmulja Sophokles hét drámájának terjedelmét is, melyek összesen 10341 versből állnak.

E nagy terjedelem onnan származott, mivel a drámában szereplő személyek az égi és földi dolgokról nagyon hosszasan elmélkednek.

Jóllehet e bölcselkedések kedves olvasmányul szolgálnak, a színpadon még is akadályoznák a cselekvény gyors fejlődését s nagy próbára tennék a hallgatóság türelmét. Ki-hagyásukkal tehát nemcsak nyerne a színpadi előadás, hanem mély, maradandó hatással is volna a néző közönségre.

A gyöngye lelkü Konstantius, ki majdnem minden perczben mást határoz, megmutatná a hallgatóságnak az ingatag

jellem káros következményeit; Eusebiában megsíratná az anyai szeretet átváltozását oly érzelemmé, mely, mielőtt a bűn küszöbén átlépne, a sírba viszi; az elvetemült udvaroncok látására őrizkedni tanulna azoktól, kik a hű ragaszkodás, barátság, hazafiság álarca alatt önhasznukat hajhászszák; a vallási villongások hallatára meggyőződnek, hogy sokkal jobb egymással testvéri szeretetben élni, mint oly dolgok miatt, melyeket az Istenen kívül senki sem tudhat, egymást halálíg üldözni; a szerencsétlen Helle elszánt küzdelme a vallás és szerelem között aggálylyal, félelemmel, sajnálattal töltené el keblét, s méltán kérdezné: nem jobb-e a szerelemért élni, mint a vallásért öngyilkossá lenni? Vége Juliánban meglátná mind ama kellékeket, melyeket Aristoteles óta egy tragikai hőshen megkívánunk; mert ő tiszta lelkű, igazságszerető, fölvilágosodás után törekvő, az emberiséget a babona és zsarnokság igája alól fölzsabadítani akaró férfiú. Csak egy hibája van, hogy a keresztyén vallást tartja a világon minden baj és nyomor kútforrásának. Ez indítja őt a keresztyénség elleni, nem fegyveres, nem pusztító, hanem szellemi, rábeszélő küzdelemre, mely az ő tragikai bukását idézi elő.

Az olvasót vagy nézőt elragadja Julián bölcsesége, lángesze, ember- és hazaszeretete annyira, hogy vele lelkesülve, nagy tervei kiviteléhez segédkezet szeretne nyújtani; de látván tragikai végét, siratja hibáját s korai bukását.

Ha már most az előttünk fekvő dráma célját vizsgáljuk, ezt leginkább magától a szerzőtől tudhatjuk meg. Erre nézve Rankavis Kleon ama baráti levelében, melylyel munkáját nekem megküldeni sziveskedett, így nyilatkozik: »Midőn Julián nagy jellemét választottam hőssömmé, kettős célom volt: történelmi szempontból hű képét rajzolni ama különös századnak, melyet Byzancznak első görög császára megdicősített; s bölcsészeti tekintetből nem annyira a kiháló pogányság harcát a keresztyénség ellen, mint a keresztyénség és előhaladó tudomány közötti küzdelmet csesetelni.

Erre azt mondhatnák ugyan némelyek, hogy Julián nem mozdította elő e küzdelemben a tudományt, mert ő a keresztyéneket a görög remekírók olvasásától eltiltotta s így maga gátolta a görög tudomány terjedését.

De ez az állítás ellenkezik a történelmi hűséggel. Julián csak azt rendelte, hogy a keresztyének közül azok, kik a görög isteneket ócsárolják, ne magyarázzák az iskolákban az ifjaknak a görög remekírókat; mert a ki mást érez és mást tanít, az épen oly távol látszik lenni a tudománytól, mint attól, hogy becsületes ember. ὅστις ἕτερα μὲν φρονεῖ, διδάσκει δὲ ἕτερα τοὺς πλησιάζοντας, αὐτὸς ἀποκλεισθήσεται τοσοῦτω δοξεῖ τῆς παιδείας, ὅση καὶ τοῦ χρηστοῦς ἀνὴρ εἶναι. Ezt írja Julián a 41-ik levélben. Azután folytatja: Homér, Hesiod, Demosthenes, Herodot, Thucydides, Isocrates, Lysias az isteneket tartják minden tudomány vezéreinek. Azért képtelenségnek tartom, hogy magyarázóik becstelenségek az isteneket, kiket amazok tiszteltek. ἄτοπον οἶμαι τοῖς ἐξηγουμένοις τὰ τούτων ἀτιμάζειν τοὺς ὑπ' αὐτῶν τιμηθέντας θεοῦς. De azért nem parancsolom nekik, folytatja, hogy megváltoztatván véleményeket, az ifjakkal társalogjanak; hanem választásukra bízom: vagy nem tanítani, a mit nem tartanak jónak, vagy, ha tanítani akarnak, tetteleg megmutatni a tanítványoknak, hogy sem Homér, sem más írók, kiket magyaráznak s kiket mint istenteleneket, eszteleket vádoltak, nem olyanok. Ha pedig azt gondolják, hogy ama görög írók az istenek dolgában tévedtek, menjenek a keresztyének templomába, magyarázandók Mátét és Lukácsot. A mely ifjunak pedig tetszik hozzájok járni, el ne tiltassék; mert nem volna okszerű, az ifjakat, kik még nem tudják, hogy hová forduljanak, a legjobb úttól eltiltani s akaratuk ellen és félelem által az ősi vallásra téríteni; jóllehet jogszerű volna, valamint az elmebetegeket, úgy ezeket is akaratuk ellen gyógyítani; mindamellett mindnyájának megbocsáttatik ez a betegség; mert én azt tartom, hogy az eszteleket tanítani kell, nem pedig büntetni. καὶ γὰρ οἶμαι διδάσκειν ἀλλ' οὐχὶ κολάζειν κατὰ τοὺς ἀνοήτους.

Ha Julián eltiltotta a keresztyéneket a görög írók olvasásától, mikép írhatta volna 35-ik levelében Porphyriusnak: »Györgynek (keresztyén főpapnak) számos és nagy könyvtára volt mindennemű bölcsészekből és számos emlékirókból, s azok között nem voltak legkevesebbek a keresztyének könyvei«?

Rankavis Kleon drámájának irányát illetőleg, némelyek elítélelendik talán mint olyant, mely ártalmas az együgyűeknek

és veszélyes eszméket hirdet. Ő azonban ellenkezőleg van meggyőződve; mert szerinte egyedül egy örök istenség létezik, az igazság, mely soha sem árt s a keresztyén hitben is foglaltatik. De a keresztyénséget legtisztábban őrizték meg, Rankavis Kleon szerint, a görögök. Kék egök alatt a papok sohasem vágták föl az anyák méhét, hogy kereszteljék meg a magzatát; soha sem tolakodtak a családokba vizályt vetve, gondolatokat megölve s pénzért bűnbocsánatot vagy helyet a paradicsomban eladva; s a görög ifjuság nem jár négyszer napjában a templomba, mint az angoloké és soha sem tartá bűnnek, lábait vasárnap tánczra emelni, mint a britannok.

Julián nem szerette ugyan a keresztyéneket, de nem is bántalmazta. Ezt bizonyítják saját levelei.

A 6-ik levélben ezt írja Artabiusnak: Az istenekre! én nem akarom, hogy a keresztyének megölettessenek vagy jótalanul verettessenek, vagy akármi más bajt szenvedjenek. *Εγὼ νή τοὺς θεοὺς οὔτε κτείνεσθαι τοὺς Γαλιλαίους οὔτε τύπτεσθαι παρὰ τὸ δίκαιον οὔτε ἄλλο τι πάσχειν κακὸν βούλομαι.*

A 30-ik levélben írja Aëtius püspöknek: a Konstantius által száműzött keresztyéneknek elengedtem a száműzetést, neked pedig nemcsak elengedem, hanem, megemlékezvén régi ismeretségünkről és társalgásunkról, buzdítlak is, hogy hozzám jöjj.

A 42-ik levélben ezt írja Hecebolusnak: »Én az összes keresztyénekkal oly szeliden és emberszeretőleg bánom, hogy senki semmiféle erőszakot ne szenvedjen, sem templomba ne hurczoltassék, sem más valamiben akarata ellen ne bántalmaztassék.«

Ἐγὼ μὲν κέχοιμαι τοῖς Γαλιλαίοις ἅπασιν οὕτω πρώως καὶ μιλιανθρώπως, ὥστε μηδὲνα μηδαμοῦ βίαν ὑπομένειν, μηδὲ εἰς ἱερὸν ἐλθεσθαι, μηδὲ εἰς ἄλλο τι τοιοῦτον ἐπηρεάζεσθαι παρὰ τὴν οἰκίαν πρόθεσιν.

Az 51-ik levélben emlékezteti Bostra lakosait, hogy az ő elődje alatt a keresztyéneket, főleg az úgynevezett haeretikusokat, száműzték, vagyonuktól megfosztották s megölték. Ő pedig visszahíttá a száműzötteket s visszaadta az elkobzott jószágokat. Azután inti őket, hogy ne esküdjenek össze a keresztyén papokkal a fönálló rend ellen s csak szokott imádsá-

gaikat végezzék el velök. De a pogányvallásúaknak is meg-
hagyja, hogy ne bántsák a keresztyének templomait; mert be-
széd által kell az embereket rábírni és tanítani, nem pedig
verés, bántalom s a test kínzása által. *λόγω πείθεσθαι χρη-*
καὶ διδάσκεισθαι τοὺς ἀνθρώπους, οὐ πληγαῖς, οὐδὲ ὑβρεσιν
οὐδὲ αἰζιμιῶ τοῦ σώματος.

A mit tehát a későbbi keresztyén írók Julián császárnak
a keresztyének iránti kegyetlenségéről állítottak, az csupa
rágalom.

Szólni akarok még Rankavis Kleon irányáról, mely
minden dicséreten fölül áll. Az ő nézete szerint a görög nép-
nyelv, melynek különféle tájszólási sajátosságai vannak, szám-
űzetendő magasabb igényű irodalmi művekből. Azért mellőzi
a népies nyelv alakjait s nagyon keveset tér el a classicus görög
nyelvtől. Csak az óhajtómód régi alakját nem tartja többé
visszahozhatónak.

Az általam idézett eredeti helyekből meggyőződhetik
minden görögül értő, hogy az ó-kori és mostani görög irodalmi
nyelv között alig lehet határvonalat húzni. Azért nem is tar-
tottam szükségesnek, hogy az idézetek egyes szavait megma-
gyarázzam. A ki Polybiust vagy siciliai Diodorust érti, az Ran-
kavis Kleont is fogja érteni.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól 1874. 151 l.	40 kr.
II. Szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálymik dana hangjegye. 1874. 32 l.	20 kr.
III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvudományának miveiése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól 1874. 182. l.	40 kr.
IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l.	20 kr.
V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l.	20 kr.
VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l.	15 kr.
VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól	15 kr.
VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l.	15 kr.
IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l.	15 kr.
X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap.	15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l.	25 kr.
II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l.	30 kr.
III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l.	30 kr.
IV. Szám. Brassai és nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l.	15 kr.
V. Szám. Emlékbeszéd. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l.	25 kr.
VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l.	20 kr.
VII. Szám. Aeschylus. Télfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l.	80 kr.
VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l.	10 kr.
IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól 1876. 97. l.	60 kr.
X. Szám. Bérczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól .	10 kr.

Hatodik kötet. 1876.

I. Szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. Mayr Auréltól.	10 kr.
II. Szám. A mandsuk szertartásos könyve. Bálint Gábortól.	10 kr.
III. Szám. A rómaiak satirájáról és satirairóikról. Dr. Barna Ignác l. tagtól.	20 kr.
IV. Szám. A spanyolország arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. Goldziher Ignác l. tagtól.	50 kr.
V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. Szász Károly r. tagtól	10 kr.
VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolozstól. III. Révész Imre l. tagtól.	60 kr.
VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. Bartalus István l. tagtól.	10 kr.

VIII. A mordvaalak történelmi viszontagságai. Barna Ferdinánd l. tagtól	20 kr.
IX. Eranos. Télfy Iván lev. tagtól	20 kr.
X. Az ik-es igékről. Joannovics György l. tagtól	40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. Barna Ferdinánd l. tagtól	50 kr.
II. Podhorszky Lajos, magyar-sinai nyelvhasonlítása. Budenz József r. tagtól	10 kr.
III. Lessing (székfoglaló). Zichy Antal lev. tagtól	20 kr.
IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között Barna Ferdinánd, lev. tagtól	10 kr.
V. Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. Barna Ferdinánd l. tagtól	30 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások birálata,

tekintettel

az ujitás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magy. tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM:

Bevezetés. — I. Hangtani ujitások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stíl.

Ára 1 frt.